

PEST TÁRSADALMA ÉS POLITIKAI ARCULATA
1848-BAN*(A választók és megválasztottak összetétele alapján)*

Pest város lakosságának társadalmi, foglalkozás szerinti összetételére, vagyoni rétegződésére vonatkozóan jóformán semmi megbízható adattal nem rendelkezünk. Az országosan egységes összeírásokból — a lélek- és népösszeírásokból — legfeljebb a lakosság számát állapíthatjuk meg több-kevesebb pontossággal; rendi kategóriáik, foglalkozási megjelöléseik azonban a modern szociográfiai vizsgálathoz gyakorlatilag használhatatlanok. Nem maradtak fenn a lakosság foglalkozási, vagyoni rétegződésének vizsgálatára legalkalmasabb és legértékesebb források, a népességnek ugyan csak kis részére, de éppen a város gazdasági-politikai életében jelentős szerepet játszó rétegére kiterjedő adókönyvek sem. A társadalmi rétegződés vizsgálatának alapjául így csak a többé-kevésbé megbízható részösszeírások, a lakosság egyes foglalkozáscsoportjaira (elsősorban a kézművesekre és kereskedőkre) vagy más rész csoportjaira kiterjedő alkalmi nyilvántartások, és a különböző útmutatók és címtárak változó pontosságú adatai szolgálhatnak. Ilyen körülmények között fokozott érdeklődésre tarthat számot, fokozott értékkel bír minden olyan forrás, mely túllép egy szűkebb vagy tágabb foglalkozáscsoportba, vagy egyéb kategóriába tartozók felsorolásának keretein, mely, ha nem is ad pontos képet a város egész lakosságának rétegződéséről, de a város életében valamilyen aspektusban jelentős szerepet játszó komplexebb csoportjáról nyújt tájékoztatást.

Bizonyos mértékig ilyen forrásnak tekinthető az 1848. évi országgyűlési követválasztók névjegyzéke is, minthogy az összeírtak a városi lakosság különféle foglalkozáscsoportjait, illetve társadalmi rétegeit képviselték.

A választójogi kritériumok¹ ismeretében természetesen nyilvánvaló, hogy a választói névjegyzékben szereplők a városi társadalom vagyonosabb felső- és középrétegét képviselhették, s hogy a lakosság többségét kitevő proletár és félproletár elemek (kézműveslegények, kontárok, gyári munkások, napszámosok, kapások, cselédek stb.) helyzetéről, állásfoglalásáról, de még csak számáról vagy

¹ Az 1848. V. tc. 2. §-a alapján választójoggal azon 20 éven felüli férfiak rendelkeztek, törvényesen bevett valláskülönbség nélkül, akik a városban 300 Ft értékű ingatlannal rendelkeztek, vagy mint kézművesek, kereskedők, gyárosok műhellyel, üzlettel, gyárral bírtak, s a kézművesek folytonosan legalább egy segéddel dolgoztak; akik 100 Ft évi jövedelmet ki tudtak mutatni; valamint jövedelemre való tekintet nélkül a tudósok, orvosok, ügyvédek, mérnökök, művészek, tanárok, az akadémia tagjai, gyógyszerészek, lelkészek, tanítók; végül mindazok, akik polgárjoggal rendelkeztek. Magyar Törvénytár. Bp. 1896. 1836—1868. 223. l.

megoszlásáról sem tudhatunk meg semmit e listák elemzéséből. De nem lehet érdektelen az, hogy a városi társadalom e felső- és középrétegéből mely csoportok tekintették a választójog elnyerését eszköznek arra, hogy választott képviselőik útján az országgyűlésen, a tisztújításra gyakorolt közvetlen befolyásuk révén pedig a város vezetésében érvényesíthessék gazdasági-politikai érdekeiket és követeléseiket. A választói névjegyzékben szereplők ugyanis nem azonosíthatók egyértelműen a törvény értelmében választóképességgel rendelkezők meghatározott társadalmi-vagyoni csoportjával. Azoknak, akik élni akartak választójogukkal, jogosultságukat bizonyítva jelentkezniük kellett az összeíró bizottság előtt; a névjegyzékben szereplők tehát nem egyszerűen a pesti társadalom felső- és középrétegét, hanem ezen belül azt a csoportot, vagy azokat a csoportokat reprezentálják, amelyek választójoguk érvényesítésében politikai-gazdasági céljaik megvalósításának eszközét látták (vagy amelyeket egy bizonyos csoport eszközként akart felhasználni). Pesten 1848-ban követ- és tanácsválasztási képességgel 5412 személy, csak tanácsi választóképességgel 5201 bírt;² ezek közül jelentkezett és listára került 3763, a pótlólag felvettekkel 3769 személy, azaz a követválasztó képességgel rendelkezők 72, a tanácsi választóképességgel rendelkezők 69⁰/₀-a.³ A választóképesseget biztosító polgárjoggal rendelkező 2798 személy⁴ közül pedig mindössze 1715 (61,2⁰/₀) élt választójogával. A választásoktól a választóképeseknek több mint egynegyede, bizonyos kategóriáknak több mint egyharmada maradt távol, így fokozott érdeklődésre tarthat számot a választói névjegyzékben szereplők összetételének vizsgálata.

A választóképességgel rendelkezők, illetve a választók természetesen a lakosságnak csak kis töredékét képezték. Az 1847/48. évi népességösszeírás szerint Pestnek 99 370 lakosa volt, ezek közül a férfiak száma 49 514, a 17 éven felüli férfiaké pedig 24 757. Az ugyanebből az évből származó lélekösszeírás az összlakosság számát (a kb. 9000 főt kitevő katonákat, rabokat, kórházi és szegényházi ápoltatkat stb. leszámítva) 102 508-ban adja meg, ebből a férfiak száma 51 981, a nagykorú férfiaké pedig 33 800 volt.⁵ Tehát a választóképességgel rendelkezők az össznépességnek 5⁰/₀-át, a 17 éven felüli férfi lakosságnak 22⁰/₀-át, a választók pedig az egész népességnek nem egészen 4, a 17 éven felüli férfiakénak pedig 15⁰/₀-át tették ki.

A választóképességgel rendelkezők aránya a férfi lakossághoz képest, illetve a választók aránya a választóképesekhez képest az egyes városrészekben⁶ a következőképpen alakult:

² A tisztújítási választójog szigorúbb vagyoni censushoz volt kötve, amennyiben az ingatlan értékének alsó határát 2000 Ft-ban, az évi jövedelmét 800 Ft-ban állapították meg; ezen kívül az értelmiségiectől is megkövetelték 100 Ft évi házbér fizetésének igazolását. Az 1848. évi XXIII. tc. 6. §. Uo. 247. l.

³ Budapest Főváros Levéltára. Pest város levéltára. Tanácsi iratok. (A továbbiakban: PT.) Vegyes iratok. 597/1848.

⁴ PT. Közigazgatási iratok. 65/1848.

⁵ PT. Intimata a. n. 8246. Az összlakosság és a férfiak számában mutatkozó kis különbség mellett a nagykorú, illetve a 17 éven felüli férfiak számában mutatkozó jelentős eltérés csak annak tulajdonítható, hogy a lélekösszeírásban a nagykorúság határát 17 éven alul húzták meg. Minthogy választójoga csak a 20 éven felülieknek lehetett, számításainknál jobban használható a 17 éven felülieknek külön nyilvántartott népességösszeírás.

⁶ OL. H. 98. Az Országos Statisztikai Hivatal iratai. 343/1848.

A választóképesek és választók száma és aránya városrészenként

Városrész	17 éven felüli férfiak száma	Tiszt- újítási	Tisztújítási és követ-	Követ- választó-	Követválasztók		
		választó képesek száma		képések %-a a 17 éven felüli férfiak között száma	%-a a férfiak	%-a a választó- képesek között	
Belváros	4 193	1 901	1 997	47,6	1 136	27,0	56,9
Lipótváros	2 882	741	779	27,0	546	18,9	70,0
Terézváros	10 059	1 072	1 111	11,0	795	7,9	71,5
Józsefváros	4 275	1 041	1 068	24,9	842	19,7	78,8
Ferencváros	2 917	446	457	15,7	444	15,2	97,1
Kültelkek	431	—	—	—	—	—	—
Összesen:	24 757	5 201	5 412	22,2	3 763	15,2	69,5

Az a tény, hogy a választóképesek és választók aránya a Belvárosban volt a legmagasabb, nem szorul magyarázatra, hiszen köztudomású, hogy e városrészben éltek a legjövedelmezőbb szakmák legvagyonosabb mesterei, itt összpontosult a városi tisztviselők felső rétege, itt lakott a testületi kereskedők és az értelmiségiek jó része is. Annál meglepőbb viszont, hogy e városrészben a választóképeseknek csaknem a fele nem vétette fel magát a névjegyzékre, míg a külvárosok főleg kis kézművesekből, őstermelőkből és háztulajdonosokból álló, apolitikusabb választói sokkal nagyobb aktivitást mutattak. (Ennek okaira a választás előkészítésének ismertetésénél még visszatérünk.) Meglepőnek tűnik az is, hogy a választóképesek arányát tekintve a kereskedők és értelmiség közponjaként számontartott Lipótváros a harmadik helyre szorult a Józsefváros mögött, s váratlannak tűnik a választójoggal rendelkezők rendkívül alacsony aránya a Terézvárosban, mely köztudomásúlag a legtöbb kézművesnek és kiskereskedőnek — s ezek szerint főleg ezek szegényebb rétegének — adott otthont.

A választók foglalkozásának, társadalmi helyzetének meghatározása elég nehéz feladatnak bizonyult, és csak megközelítő pontossággal sikerült. A választói névjegyzékek csupán a választók nevét sorolják fel városrészenként; így a névjegyzékekben szereplők foglalkozásának meghatározásához egyéb, a lakosság foglalkozását megjelölő forrásokhoz kellett folyamodni, melyek mindegyike a választóknak csak egy-egy rétegére, csoportjára terjedt ki, s ráadásul keletkezésük időpontja sem mindig esett össze a vizsgált évvel. Így teljesen megbízható eredményt eleve nem várhattunk.

A polgárkönyv⁷ adatait csupán a választóknak mintegy a felét kitevő, polgárjoggal rendelkezők foglalkozásának megállapításánál használhattuk fel. A polgárkönyv foglalkozásmegjelölését, amennyiben ez lehetséges volt, más nyilvántartások adataival is össze kellett vetni, különösen akkor, ha a polgárfelvétel jóval 1848 előtt történt. Ilyen esetekben ugyanis elképzelhető volt, hogy az illető ekkor már más jövedelemforrásból élt, mint a felvétel időpontjában, vagy idős kora, vagy más körülmények miatt, eredeti mesterségét feladva, házbér-, illetve egyéb jövedelméből élő magánzóvá vált. A foglalkozás meghatározását az is megnehezítette, hogy a XIX. században a polgárkönyvbe az új polgárnak gyakran nem a kereső foglalkozását, hanem a polgárjog

⁷ PT. Matricula civium Pesthiensium 1687—1848.

elnyerésének alapjául szolgáló ingatlanbirtoklás tényét jegyezték be, holott a háztulajdonosként vagy telektulajdonosként megjelölt személynek bizonyíthatóan volt egyéb, kereső foglalkozása. A választói névjegyzékekben és a polgárkönyvben szereplők azonosítása egyébként nemcsak a gyakori családnevet viselők, hanem az azonos keresztnévet viselő apák és fiúk esetében is nehézségbe ütközött. Több ízben nem lehetett teljes bizonyossággal eldönteni, hogy a választói névjegyzékben a polgárfelvétel időpontjából ítélve már elég idős apa, vagy esetleg polgárjoggal nem rendelkező, azonos nevű (esetleg azonos foglalkozású) fia szerepel-e. A családi leszármazás vizsgálata során ugyanis gyakran tapasztaltuk, hogy a XIX. század elejétől a sokszor 2—3 nemzedéken át polgárjoggal rendelkező családok fiai nem tartották már szükségesnek a polgárjog megszerzését.

A kétes esetek eldöntését megkönnyítette az 1847. évi képviselőválasztáskor készített összeírás,⁸ mely városrészenkénti bontásban 1310 polgárjoggal rendelkező választó nevét, foglalkozását és lakcímét tartalmazza. Ez az összeírás első sorban az azonos nevek lakhely szerinti elhatárolását könnyítette meg; a foglalkozási adatok azonban e forrásnál is bizonytalan értékűek, amennyiben számos esetben, egyes városrészekben egyenesen túltengő mértékben a polgárjog alapjául szolgáló háztulajdont jelölik meg.

A polgárjogúak azonosításához, valamint a polgárjoggal nem rendelkezők foglalkozásának meghatározásához még két forrás adott támpontot: a pesti háztulajdonosokról 1840 körül készített, a tulajdonos nevét, foglalkozását és lakhelyét megjelölő, sajnos nem minden városrészt felölelő összeírás,⁹ valamint egy, a kereső foglalkozásúakat szakmák, illetve foglalkozási ágak szerint csoportosító, lakcímet is tartalmazó 1848. évi címtár.¹⁰ Ez utóbbitól azonban néhány foglalkozási ág (pl. a csizmadiák, kocsmárosok, szatócsok stb.) hiányzik, számos mesterség képviselői csak hiányosan szerepelnek, ráadásul sok esetben a kézműveseknek vagy kereskedőknek nem a lakcímét adja meg, amely alapján a választói névjegyzékbe kerültek, hanem műhelyük vagy üzletük címét.

Végezetül felhasználtuk a képviselőtestületi tagságra jánlott 247 választó foglalkozását is feltüntető listájának adatait is.¹¹

Mindezen összeírások és nyilvántartások segítségével is csak a választók 75%-ának foglalkozását sikerült meghatározni; a források ismertettét hézagossága és megbízhatatlansága következtében e meghatározások sem tekinthetők százszázalékos pontosságúaknak. A hibaforrások részben a gyakori családnevek pontatlan azonosításából adódhatnak, valamint abból, hogy a foglalkozást is feltüntető forrásaink különböző céllal és különböző időpontokban készültek, s éppen ebből az időbeli eltérésből is adódhatnak hibák. Így pl. egy háztulajdonosként felvett polgár foglalkozási rovatában az 1847. évi összeírásban is csak ezt az adatot vezették be, de a közel egykorú háztulajdonos összeírásban egyéb kereső foglalkozás van feltüntetve. Előfordul az is, hogy a mesterség megjelölésével felvett polgár 1847-ben már csak háztulajdonosként van megjelölve; ez esetben lehetséges, hogy választóképesége igazolására ez az adat is elegendő volt, de nincs kizárva annak a lehetősége sem, hogy az illető ez időre már abbahagyta mesterségét, és házbérjövedelemből vagy megtakarított tőkéjéből élt. A polgárkönyvben háztulajdonosként megjelölt személyek jelentős része a háztulajdonos-összeírás adatai szerint szatócskodott, kocsmát tartott fenn, majeros volt stb. Ez utóbbi forrásban egyébként csak kevés esetben találjuk a

⁸ PT. Missiles a. n. 20673.

⁹ PT. A pesti háztulajdonosok összeírása (1830—1840). Csak a Bel-, Teréz- és Józsefváros adatait tartalmazza.

¹⁰ Blaskovics S.: Buda—pesti utasító. Buda. é. n. (1848) 134—178. l.

¹¹ PT. Történeti értékű iratok.

magánzó (privateur) megjelölést, holott a polgárkönyvben és az összeírásokban nagyszámban szereplő háztulajdonosokról ezt kellene feltételeznünk.

Az azonosítási nehézségeken túl sok problémát okozott a gyakori kettős foglalkozásúak besorolása is.

Mindezek következtében a foglalkozáscsoportokba való besorolás nem mentes az olyan hibalehetőségektől, hogy az aktív kézművesek, kereskedők vagy egyéb foglalkozást űzők közé soroltunk már nyugalmomba vonultakat is, vagy hogy az egyidejűleg vagy egymás követően különböző foglalkozást űzőknek 1848. évi foglalkozását nem pontosan határoztuk meg.

A választók foglalkozás szerinti megoszlását városrészenkénti bontásban foglaltuk össze. A foglalkozáscsoportok kialakításánál — amennyiben lehetséges volt — az 1857. évi összeírás feldolgozásának¹² gyakorlatát követtük.

A választók foglalkozás szerinti megoszlása

Foglalkozás	választók											
	Belváros		Lipótváros		Terézváros		Józsefváros		Ferencváros		Egész város	
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
<i>Ostermelés</i>												
Majoros							32	3,8	39	8,7	71	1,9
Szőlőművelő							26	3,0	1	0,2	27	0,8
Kertész					4	0,5	11	1,4	6	1,3	21	0,5
Pásztor							1	0,1			1	
Összesen					4	0,5	70	8,3	46	10,2	120	3,2
<i>Ipar</i>												
Kézműves	331	29,1	94	17,2	372	46,8	257	30,5	164	36,9	1218	32,3
Gyáros	4	0,4	4	0,8	10	1,3	—	—	3	0,7	21	0,6
Nyomdász-kiadó	4	0,4	—	—	1	0,1	—	—	—	—	5	0,1
Összesen	339	29,9	98	18,0	383	48,2	257	30,5	167	37,6	1244	33,0
Kereskedő, bankár	170	15,0	90	16,5	79	10,0	59	7,0	31	7,0	429	11,4
Vendéglátó	23	2,0	17	3,1	25	3,2	25	3,0	13	2,9	103	2,7
Közlekedés- szállítás	1	0,1	—	—	18	2,3	20	2,4	10	2,3	49	1,3
<i>Tisztviselő, értelmiségi, szabad fogl.</i>												
Tisztviselő	89	7,8	35	6,4	11	1,4	24	2,9	6	1,4	165	4,5
Egészségügy	40	3,5	23	4,2	17	2,1	17	2,0	5	1,1	102	2,7
Oktatás	29	2,5	2	0,3	6	0,7	7	0,8	2	0,5	46	1,2
Ügyvéd	163	14,4	83	15,2	21	2,6	17	2,0	7	1,6	291	7,7
Író, tudós, művész	25	2,2	1	0,2	8	1,0	7	0,8	1	0,2	42	1,1
Pap	8	0,7	2	0,3	2	0,3	4	0,5	1	0,2	17	0,5
Egyéb	2	0,2	3	0,6	3	0,4	—	—	—	—	8	0,2
Összesen	356	31,3	149	27,2	68	8,5	76	9,0	22	5,0	671	17,9

¹² Az 1857. évi népszámlálás, a statisztikai hivatal által 1870-ben történt újabb feldolgozás eredménye szerint. *Körösi J.*: Pest városi statisztikai évkönyv. I. folyam. Pest 1873. 319—346. l.

	Belváros		Lipótváros		Terézváros		Józsefváros		Ferencváros		Egész város	
Foglalkozás	választók											
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
Városi alkalmazott	1	0,1	—	—	1	0,1	7	0,8	—	—	9	0,2
Napszámos	—	—	—	—	—	—	12	1,4	1	0,2	13	0,3
Földbirtokos, katonatiszt	6	0,5	5	0,9	2	0,2	5	0,6	—	—	18	0,5
Háztulajdonos	17	1,5	25	4,5	32	4,0	52	6,2	21	4,8	147	3,9
Magánzó	3	0,2	1	0,2	12	1,5	11	1,3	—	—	27	0,8
Ismeretlen foglalkozású	220	19,4	161	29,6	171	21,5	248	29,5	133	30,0	933	24,8
Összesen	1136	100,0	546	100,0	795	100,0	842	100,0	444	100,0	3763	100,0

A választóknak néhát mintegy egyharmada kézműves, csaknem egyharmada ismeretlen foglalkozású, feltehetően nagyrészt vagyonából, tőkéjéből vagy házbérlőjövedelemből élő személy, valamivel több mint 10‰-a kereskedő, 18‰-a tisztviselő, értelmiségi, szabad foglalkozású volt. Az e kategóriákon kívül esők köre együttesen 10‰ körül mozgott.

A választójogi kritériumok alapján nagyjából ilyen megoszlást várhattunk; s tulajdonképpen az lenne érdekes, ha kimutathatnánk, hogy a választók milyen arányban képviselték a pesti lakosság különböző foglalkozáscsoportjait, illetve társadalmi rétegeit. Ennek szükségessége nyilvánvaló; a feltételes mód csupán azt fejezi ki, hogy megfelelő források híján ennek pontos meghatározása szinte lehetetlen.

Az 1848. évi összeírások közül a Conscriptio Animarum, a foglalkozási ágak közül csupán a szolgák és a napszámosok számát adja meg nemek szerinti részletezésben. A szolgák száma összesen 15 618, a napszámosoké 4469 volt; ez az összlakosságnak 19‰-át tette ki. A férfi szolgák és napszámosok száma 9839 volt, ez a nagykorú férfiak 29‰-ával egyenlő (ebből a napszámosok aránya 8‰ volt).

A Conscriptio Popularis ugyan több foglalkozási kategóriát tartalmaz, de ezek a modern fogalmak szerinti foglalkozási, társadalmi rétegződés megállapítására szinte teljesen alkalmatlanok. A leghasználhatóbbnak még a hivatalnok-honoratior kategória tűnik, melynek kritériumai nagyjából egybeeshettek az általunk a tisztviselő-értelmiségi-szabadfoglalkozású csoportba soroltakéval. Az összeírók e kategóriába 1555 személyt soroltak, ez az össznépeség 1,5‰-át, a felnőtt férfiak 6‰-át tette ki. Egyértelmű kategória a nemesek szolgálói című rubrika is — amelybe 1848-ban 640 személyt soroltak —, ez viszont a városban élő szolgaszemélyzetnek csak csekély töredékét teszi ki, melyről egyébként a lélekösszeírásból viszonylag pontos adatokkal rendelkezünk. Vizsgálatunkhoz, és általában a modern társadalomvizsgálathoz használhatatlannak tűnnek a többi csoportok, mint pl. a polgárok-kézművesek kategória, ahova nyilván a kézműves mestereken és kereskedőkön kívül számos polgárjoggal rendelkező egyéb foglalkoságút is soroltak; viszont nem itt tüntették fel a házzal többnyire nem rendelkező, lakóként nyilvántartott kézműveslegényeket és kereskedelmi alkalmazottakat. Hasonlóképpen szétválaszthatatlan és megállapíthatatlan a foglalkozás szerinti összetétel a lakók, földművesek stb. vagy a családapák fiai kategóriánál, s azt sem tudjuk, hogy mit értettek a városban pórok alatt (ha csak nem a kapásokat).

A két összeírásból tulajdonképpen csak a szolgák, napszámosok számát és arányát, valamint bizonyos mértékig a tisztviselő-honoratior réteg arányát vehetjük figyelembe a további elemzés során. Ez sem lebecsülhető eredmény, hiszen kiegészítő forrásainkból éppen e rétegek és foglalkozáscsoportok hiányoznak teljes mértékben, vagy szerepelnek csak részleges adatokkal.

Az egész lakosságra vagy legalábbis a népesség jelentős részére kiterjedő, foglalkozást is feltüntető, hitelesnek tekinthető összeírások csak 1828-ból és 1857-ből állnak rendelkezésünkre.

Az 1828. évi országos összeírás korszerű feldolgozására mindmáig nem került sor, annak ellenére, hogy ez az egyedüli megbízható forrás a pesti adózók foglalkozási megoszlásáról a XIX. század első negyedére. A feldolgozásokban általában használt összesítője még az adózók megoszlásáról sem ad pontos felvilágosítást, amennyiben összesen 22 039 adózót mutat ki, viszont a különböző társadalmi-foglalkozási kategóriákban mindössze 14 274 fő szerepel. Az összesítő társadalmi-foglalkozási kategóriái egyébként nemcsak a korszerű szociográfia szempontjai szerint alkalmatlanok a városi népesség rétegződésének, foglalkozási tagolódásának megítélésére; a besorolás már a korabeli hivatalnokoknak is problémát okozott, így pl. a nem a mestereiknél lakó kézműveslegények, a testületen kívüli kereskedők stb. számbavételénél,¹³ azaz a valóság gazdagabbnak, sokrétűbbnek mutatkozott s nem fért el az összeírás mesterként, merev kategóriáiba. Éppen ezért a tanács külön kimutatást készített a céhes, és néhány céhen kívüli mesterség mestereinek és legényeinek számáról, felsorolva néhány művészt (festőt, szobrászt) és gyárat is. Kétségtelen, hogy a kézművesekre vonatkozóan ez az összeírás tűnik a leghitelesebbnek, bár a tényleges állapotot még ez sem tükrözi hiven, mert nyilvánvalóan kimaradt belőle jó néhány testületen kívüli mesterség kis-számú képviselője, s az is valószínű, hogy a céhek által el nem ismert és üldözött kontárok sem kerültek be ebbe az összeírásba. Ennek tulajdonítható a kézművesek számában mutatkozó jelentős eltérés az iparoskimutatás és az összeírás egyéni felvételeinek adatai között. A társadalmi rétegződés vizsgálatához rendelkezésünkre álló források megbízhatóságának, pontosabban bizonytalanságának bemutatása céljából egy táblázatban mutatjuk ki a kézművesek és kereskedők számát az 1828. évi országos összeírás egyéni felvételei és a külön iparos összeírás, illetve a közel egykorú, 1827-ben megjelent Dorffinger-féle útmutató és Patacsich 1830. évi címtára alapján.¹⁴

¹³ Ld. az 1827/28. évi összeírás összesítőjéhez fűzött megjegyzéseket. PT. Intimata a. n. 2355.

¹⁴ Az 1828. évi összeírás városrészenkénti egyéni felvételeinek az iparosokra és kereskedőkre vonatkozó feldolgozott adatait dr. Nagy Lajos bocsátotta rendelkezésemre. Az 1828. évi iparos-összeírás: PT. Intimata a. n. 2355. — Dorffinger J. A: Wegweiser für Fremde und Einheimische durch die königl. ung. Freystadt Pesth. 1827. 226—562. l. — Patacsich J.: Szabad királyi Pest városának leírása. Pest, 1831. 94—95, 103—107. l.

A kézművesek és kereskedők száma az 1820-as évek végén

Foglalkozás	Tanácsi kézműves összeírás, 1828			1828. évi orsz. összeírás			Dorffinger Útmutató 1827			Patacsich 1830
	mester	legény	összes	mester	legény	összes	mester	legény	összes	mester
Kézműipar										
Élelmiszer	221	321	542	218	312	530	354	20	374	371
Ruházati	609	896	1505	615	559	1174	704	651	1355	614
Textil	73	80	153	95	79	174	105	—	105	110
Fa	160	252	412	148	249	397	136	195	331	170
Építő	60	561	621	82	438	520	130	708	838	97
Vas- és fém	193	264	457	187	249	436	218	43	261	219
Műszer-gép	21	13	34	30	23	53	36	—	36	29
Bőr	79	88	167	78	49	127	74	5	79	107
Papír	19	27	46	18	20	38	27	4	31	29
Nyomda	4	31	35	12	29	41	24	—	24	9
Vegyipar	18	12	30	19	12	31	41	—	41	33
Egyéb	19	11	30	14	18	32	92	—	92	69
Kézműipar összesen	1476	2556	4032	1516	2037	3553	1941	1626	3567	1857
Gyáripar	9	115	124	2	112	114	17	—	17	
Szolgáltató ipar	11	6	17	16	19	35	22	—	22	20
Vendéglátó	29	108	137	27	109	136	44	—	44	46
Fuvar-szállítás	11	78	89	98	103	201	111	60	171	111
Kereskedők										
Termény-, gabona-, állat-, nyertermék	—	—	—	278	172	450	203	—	—	196
Élelmiszer-	—	—	—	36	1	37	136	—	—	81
Iparcikk-	—	—	—	213	189	402	283	—	—	159
Szatócs-, zsibárus-, házaló-, dohányárker.	—	—	—	217	3	220	317	—	—	397
Aru meg- nevezése nélküli	—	—	—	47	34	81	118	—	—	27
Alkusz, üzletkötő	—	—	—	—	—	—	64	—	—	40
Összesen	—	—	—	791	399	1190	1121	—	—	900

Az 1820-as évek végéről származó, nagyjából egyidejű, s azonos forrásokból származó adatok¹⁵ jelentős eltérése jogos kételyt ébreszt mindegyikük megbízhatóságával szemben. Részben emiatt, de méginkább azért, mert az 1848-ig eltelt két évtized alatt feltehetően nemcsak a pesti népesség száma kétszereződött meg, de egyidejűleg bizonyos mértékben a lakosság foglalkozási-társadalmi struktúrája is változott, az 1828. évi összeírásnak az iparosokra és kereskedőkre vonatkozó adatai legfeljebb támpontul szolgálhatnak az 1848. évi és közel egykorú, hasonló jellegű források megbízhatóságának megítélésében.

¹⁵ Az 1828. évi iparoskimutatást a tanács készítette, Patacsich mint városi hivatalnok nyilvánvalóan, de Dorffinger is nagymértékben a tanácsí nyilvántartásokra támaszkodott. (Dorffinger i. m. VIII. 1.)

Pest XIX. századi rohamos fejlődése és átalakulása miatt csak erős fenn-tartással használhatjuk fel az e korszak leghitelesebb, legmegbízhatóbb össze-írásának, az egész lakosságra kiterjedő 1857. évi népszámlálásnak adatait is.¹⁶ A gazdasági életben végbement átalakulások — a gyáripár fejlődése, a kézmű-
ipar céhes kereteinek további bomlása, a kereskedelemben és közlekedésben (vasút) végbement változások stb. — egy évtized alatt is sok tekintetben módosították a kereső lakosság számát, s főleg struktúráját, amennyiben megváltozott szerepüknek és súlyuknak megfelelően másképp alakult a céhes és céhen kívüli iparosok, a legények és gyári munkások, a termelői és nem termelői szférában (pl. a szolgáltató iparban) foglalkoztatottak száma és aránya. Az önkényuralom hivatali apparátusának kialakítása során megváltozott a tisztviselő-értelmiségi réteg társadalmi összetétele. Az elnyomás éveiben Pest egy időre megszűnt a honoratior típusú, liberális értelmiség központja lenni; ezek helyét egy jóval nagyobb számú, idegen állami hivatalnokréteg foglalta el. A gazdasági fejlődés követelményeinek megfelelően módosult az értelmiségi-szabadfoglalkozásúak összetétele is a műszaki-közgazdasági stb. szakemberek számának és arányának növekedésének megfelelően. Ha mindehhez hozzászámítjuk az 1857. évi népszámlálás foglalkozási adatainak csoportosításában mutatkozó, nem csak a mai szempontok szerint, de a kortársak megítélése alapján is sokszor önkényesnek tűnő elveket,¹⁷ s főleg a gyáripárban foglalkoztatottak külön kimutatásának hiányát, nyilvánvaló, hogy az 1857. évi összeírás adatait is (ld. a következő oldalon lévő táblázatot) csak összehasonlításként, ellenőrzésként használhatjuk, s csak támpontul, s nem kiindulópontul szolgálhatnak a pesti lakosság 1848. évi megoszlásának megállapításához.

Nem tekinthető teljes értékűnek, az ilyen jellegű források közül szinte egyedül fennmaradt, a vizsgált időponthoz legközelebb álló, s az adózók megoszlására legautentikusabbnak tűnő 1841. évi adókimutatási, illetve adóosztályba-sorolási jegyzék sem.^{17a} Kétségtelen, hogy e forrás tartalmazza a leghitelesebb adatokat a kézművesmesterekről, fuvarosokról, s talán egyedüli forrásunk az önálló termelőüzemmel rendelkező őstermelők (kertészek, majorosok) számának megítélésére; kétes értékűek azonban a munkavállalókra — a legényekre, kereskedelmi és vendéglátóipari alkalmazottakra vonatkozó, nyilvánvalóan részleges számadatai, s teljesen hiányoznak belőle a gyári munkások, és a vizsgálatunk szempontjából számunkra nagy fontosságú értelmiségi-tisztviselő-szabadfoglalkozású réteg képviselői. Aligha képzelhető el, hogy a nagyszabású kereskedelmi tevékenységet folytató pesti kereskedőcégek mindössze 4 segédet és 57 alkalmazottat foglalkoztattak volna, vagy hogy a pesti mesterek átlag egy legénynél is kevesebbet tartottak volna műhelyükben; pedig ha az 530 kőműves- és 250 ácslegényt leszámítjuk, egy mesterre átlag 0,7 legény jutna. Nyilvánvalóan arról van szó, hogy a classificatióba csak a kontárkodó, saját kézzel dolgozó, vagy házasság, esetleg ingatlanbirtoklás nélküli legények kerültek be, s így a mester-legényszám együttesen inkább az önálló iparúzóknak teljes számáról ad megközelítően pontos képet, mint a munkavállalók és munkaadók megoszlásáról. Minden hiányossága mellett ez a classificatió bizonyos foglalkozási kategóriákra egyedüli, illetve legmegbízhatóbb támpont a többi, a vizsgált időszakhoz közelebb álló, vagy azzal egyidejű egyéb források hitelességének elbírálásához.

¹⁶ Ld. a 12. sz. jegyzetet.

¹⁷ Erre vonatkozóan ld. *Kőrösi J. megjegyzései: Pest szabad királyi város az 1870. évben. A népszámlálás és népleírás eredményei. Pest, 1871. 88–93. l.*

^{17a} *Classification des sämtlichen Gewerbe und Judenschaft. 1840. okt. 27. PT. Intimata a. n. 5259.*

Megbízható egykorú források hiányában a címtárak és útmutatók kétesebb értékű adatainak is a megérdemelnél nagyobb értéket kell tulajdonítanunk. Rendeltetésüknek megfelelően elsősorban az ipar és kereskedelem terén (természetesen elsősorban a céhes és testületi mesterekről és a testületi és jelentősebb testületen kívüli kereskedőkről) várhatók többé-kevésbé hiteles adatok; megbízhatóak még a városi tisztviselők felsorolásai, és támpontul szolgálhatnak az állami tisztviselőkről és az értelmiség néhány kategóriájáról felsorolt adatok is. E foglalkozáscsoportokról különböző részletességű és pontosságú adatokat találhatunk e forrásokban, attól függően, hogy összeállítójuk csupán a hivatalos — a városi hatóságoktól, a céhek előjáróitól — kapott adatokra szorítkoztak, vagy kiegészítették azokat. Öt címtár, illetve útmutató adatait használtuk fel: Dorffinger már említett 1827. évi útmutatóját, Blaskovics szintén említett 1848. évi kalendáriumát, Kieszler ugyanezen évből származó kimutatását a kereskedőkről, valamint Häufler 1846. és 1852. évi és Palugyai 1852. évi adatokat tartalmazó útmutatóit.¹⁸

A pesti lakosság foglalkozási megoszlása 1857-ben

Foglalkozási ág	A foglalkozási ágba tartozók					
	száma	százaléka		száma	százaléka	
		a foglal- kozóknak	az össz- lakosságnak		a foglalkozó férfiaknak	összes férfiaknak
Östermelés	1287	2,06	0,97	1096	2,53	1,64
<i>Ipar (áganként)</i>						
Élelmiszer	1719	2,73	1,30	1675	3,87	2,51
Ruházati	8457	13,50	6,39	8271	19,12	12,38
Textil	332	0,53	0,25	327	0,76	0,49
Építő (és agyag)	1650	2,64	1,24	1649	3,81	2,47
Fa	2640	4,22	1,99	2631	6,08	3,94
Vas és fém	2265	3,62	1,70	2253	5,21	3,37
Műszer és gépészek	278	0,44	0,20	275	0,64	0,41
Bőr és papír	646	1,03	0,48	639	1,48	0,96
Sokszorosító	263	0,42	0,20	253	0,58	0,38
Olaj és zsír	101	0,16	0,08	101	0,23	0,15
Iparos festő	388	0,62	0,29	382	0,88	0,57
Iparos művészet	95	0,15	0,07	95	0,22	0,14
Női kézműipar	1511	2,42	1,14	—	—	—
Vegyes	2734	4,37	2,06	2165	5,00	3,24
Ipar összesen:	23079	36,85	17,39	20716	47,88	31,01
Vendéglátás és szolgáltatás						
Vendéglátó	1748	2,80	1,32	1617	3,74	2,42
Tisztítás—pipere	1024	1,64	0,77	53	0,12	0,09
Borbély—fodrász	177	0,28	0,12	100	0,23	0,15
Egyéb szolgálat	1324	2,11	1,01	939	2,17	1,40
Összesen:	4273	6,83	3,22	2709	6,26	4,06

¹⁸ Kieszler J.: Wegweiser für Pesth. Pest, é. n. (1848) 55 és kk. l. — Häufler J. V.: Buda—Pest, historisch—topographische Skizzen von Ofen und Pest. Pest, 1854. Palugyai I.: Buda—Pest szabad királyi városok leírása. Pest, 1852. 528—529. l.

Foglalkozási ág	A foglalkozási ágba tartozók					
	száma	százaléka		száma	százaléka	
		a foglal- kozóknak	az össz- lakosságnak		a foglalkozó férfiaknak	összes férfiaknak
<i>Kereskedelem—hitel</i>						
Terménykereskedők	762	1,22	0,57	484	1,12	0,72
Iparcikk kereskedők	369	0,58	0,29	328	1,76	0,49
Egyéb kereskedők	861	1,38	0,65	744	1,72	1,13
Az ág megnevezése nélkül	3343	5,34	2,52	3218	7,43	4,81
Pénzzel és hitellel kereskedők	20	0,03	0,02	20	0,05	0,03
Biztosítás	16	0,03	0,01	16	0,04	0,02
Közvetítők	339	0,54	0,25	336	0,77	0,50
<i>Összesen:</i>	<i>5710</i>	<i>9,12</i>	<i>4,31</i>	<i>5146</i>	<i>11,89</i>	<i>7,70</i>
<i>Közlekedés—szállítás</i>						
Vasút	382	0,61	0,28	382	0,88	0,57
Lófuvar	474	0,76	0,36	449	1,04	0,67
Hajózás	277	0,44	0,21	277	0,64	0,41
<i>Összesen:</i>	<i>1133</i>	<i>2,81</i>	<i>0,85</i>	<i>1108</i>	<i>2,56</i>	<i>1,66</i>
<i>Tisztviselő, értelmiségi, szabadfoglalkozású</i>						
Államhivatalnok	390	0,62	0,29	390	0,90	0,58
Városi hivatalnok	140	0,22	0,11	140	0,32	0,21
Egyéb hivatalnok	605	0,97	0,45	605	1,40	0,91
Ügyvéd	388	0,62	0,30	388	0,89	0,58
Egészségügy	686	1,10	0,52	471	1,11	0,71
Nevelésügy	638	1,02	0,47	432	1,00	0,65
Irodalom	79	0,13	0,06	78	0,18	0,12
Művészet	631	1,00	0,49	559	1,29	0,84
Egyházi	97	0,16	0,07	97	0,22	0,14
Könyvvivő	263	0,42	0,20	263	0,61	0,39
Egyéb	91	0,15	0,07	88	0,20	0,13
<i>Összesen:</i>	<i>4008</i>	<i>6,41</i>	<i>3,03</i>	<i>3511</i>	<i>8,12</i>	<i>5,26</i>
<i>Napszámosok—szolgák</i>						
Napszámos	10329	16,51	7,80	5786	13,37	8,66
Munkás	131	0,20	0,09	86	0,20	0,13
Szolga	8458	13,52	6,37	1647	3,81	2,47
Szakácsnő—dajka	2687	4,29	2,02	—	—	—
Kocsis	719	1,16	0,55	719	1,66	1,08
Egyéb	314	0,50	0,24	278	0,64	0,41
<i>Összesen</i>	<i>22638</i>	<i>36,18</i>	<i>17,07</i>	<i>8516</i>	<i>19,68</i>	<i>12,75</i>
<i>Katonaság—őrség</i>	465	0,74	0,35	465	1,08	0,70
<i>Önálló kereset vagy foglalkozás nélküliek</i>						
Saját vagyonából élő	1306	—	0,98	839	—	1,25
Gyámolításból élő	559	—	0,42	205	—	0,30
Egyéb	31531	—	23,76	3767	—	5,64
Tanuló	2652	—	2,00	2390	—	3,58
0—14 éves, foglalkozás nélküli	34010	—	25,65	16331	—	24,45
<i>Összesen:</i>	<i>132651</i>	<i>100,00</i>	<i>100,0</i>	<i>66799</i>	<i>100,00</i>	<i>100,00</i>

(Az adatokat az 1857. évi népszámlálás ... c. (ld. 12. sz. jegyzet) mű 61. sz. táblájából (328—331. l.) vettük. Ahol az egyes foglalkozási ágakon belül a szakmák részletesebb felsorolása lehetővé tette, a csoportosítást a mai szempontok szerint módosítottuk: pl. az élelmiszeriparból kiemeltük és a vendéglátó ipar címszó alá soroltuk a kávémérőket, kocsmárosokat stb., az egyéb szolgálathoz sorolt gépészeket a műszeriparhoz, az ugyanoda sorolt borbélyokat és fodrászokat a szolgáltató iparnál mutattuk ki.)

Foglalkozási megoszlás 1827-ben, 1840-ben, 1846-ban, 1848-ban és 1852-ben
az adóbesorolási jegyzék, illetve az útmutatók és címtárak alapján

Foglalkozási ág	Dorffin- ger 1827	Classi- ficatio 1840	Häufler 1846	Blas- kovics 1848	Kieszler 1848	Häufler 1852	Palugyai 1852
<i>Kézművesmesterek</i>							
<i>iparáganként</i>							
Élelmiszeripar	354	423		266		373	213
Ruházati ipar	704	790		737		878	948
Textilipar	105	95		78		106	77
Faipar	136	243		218		266	305
Építőipar	130	99		118		147	108
Vas- és fémipar	218	251		247		377	263
Műszer-, gépipar	36	38		51		27	30
Bőripar	74	98		90		171	75
Papíripar	27	29		34		22	28
Sokszorosítóipar	24	26		34		37	29
Vegyipar	41	40		68		27	28
Egyéb ipar	92	146		99		62	15
<i>Mester összesen:</i>	1941	2278**	3602*	2040		2493	2119
Legény	1626	2406	6914	—		—	—
Gyári munkás	—	—	876	—		1540	—
<i>Ipar összesen:</i>	3567	4684	11392***	2040		4033	2119
Szolgáltató ipar	22	37		28		17	18
Vendéglátás	44	833		36		899	85
<i>Kereskedelem</i>							
Termény-, gabona-, állat-, nyerstermékker.	203	351		131	82	190	186
Élelem-kisker.	136	291		28	3	79	59
Iparcikk-, textil-, műkereskedők	283	160		365	189	320	115
Szatócs, zsibárus, házaló	260	390		—	1	444	384
Dohányáru-ker.	57	83		77	75	1	—
Nagyker. Testület	—	—		43	45	40	—
Ker. Test. nagyker.	23	200		43	41	—	—
Zsidó ker. test.)****	55	(541)		—	5	(160)	—
Testületen kívüli nagyker.	17	2		9	—	—	—
Egyéb, áru megnevezése nélk. ker.	23	95		84	78	405	265
Alkusz, üzletkötő	64	78		9	9	—	—
Ker. alkalmazott, tisztv.	—	57		—	—	—	—
Ker. segéd	—	4		—	—	—	—
Pénzváltó	—	1		—	—	—	—
<i>Kereskedő összesen:</i>	1121	1712	(Fényes 1846: kb. 2000)	789	528	1479	1009

Foglalkozási ág	Dorffinger 1827	Classificatio 1840	Häufler 1846	Blaskovics 1848	Kieszler 1848	Häufler 1852	Palugyai 1852
Fuvar, szállítás	111	472		105		120	
Tisztviselő	222	—		290		484	
Ügyvéd	198	—		600			
Egészségügy	198	—		207		269	
Nevelés	176	—		184		399	
Író, tudós	266	—		26		62	
Művész, zenész	141	86		26		164	
Pap	35	—		24		—	
Értelmiségi stb.:	1036	86		1357		1378	
Városi alkalmazott	—	36		—		—	
Östermelő	—	346		—		—	
Napszámos, kapás	—	1319		—		—	
Összesen	5901	9525		4355		7926	

* Beleértve a szatócsokat, a szolgáltató, vendéglátóiparban dolgozó mestereket és a fuvarosokat.

** A classificatióban ezenkívül szerepel még 11 gyár és 39 gyári lerakat.

*** Beleértve a szolgáltató és vendéglátó iparban és a fuvarosoknál dolgozó legényeket.

**** A zsidó kereskedők a szakkereskedők közé is besorolva.

A vizsgált évet két évtizeddel megelőző Dorffinger-féle útmutató adatait azért foglaltuk be a táblázatba, mert a foglalkozáscsoportok nomenklatúráját a drezdai és berlini útmutatók mintája alapján dolgozta ki,¹⁹ s ennek megfelelően az egyes mesterségeket, illetve kereskedelmi ágakat olyan szűk specializálódásban mutatja ki, ami alapján feltételezhető, hogy sokkal jobban kiterjedt a figyelme a céhen kívüli mesterségekre, mint a későbbi szerzőké. (Igaz, hogy Dorffinger csoportosításának ez az előnye bizonyos hátrányokkal is jár, amennyiben a külföldi minta pontos átvétele során gyakran arra kényszerült, hogy ugyanazon mestert vagy kereskedőt több ágazatnál is feltüntessen.) A viszonylag bővebb, a későbbiekénél teljesebbnek tekinthető 1827. évi adatokkal összevetve valóságosabban értékelhetők az 1848. évi, feltehetően csak a céhes és testületi ágazatokra kiterjedő, s ezért a valóságnál jóval csekélyebb számadatok.

Az 1848-ból és a közeli évekből származó adatok között mutatkozó igen nagy eltérés azt bizonyítja, hogy a lakosság foglalkozási megoszlásáról rendelkezésünkre álló forrásokat még megközelítő pontosságúnak sem igen tekinthetjük. Részben azért, mert szinte mindegyikük a kereső foglalkozásúaknak csak bizonyos kategóriáira — pl. az ipar és a kereskedelem területén általában csak a mesterekre, illetve kereskedőkre, sok esetben ezeknek is csak a céhes-testületi részére — terjednek ki. A szerzők adataikat többnyire a hivatalos, tanácsi nyilvántartásokból merítették, Häufler erre egyenesen utal is, s egyúttal kifejezi kétségét ezek megbízhatósága iránt, amennyiben csak futólag 35 olyan kereskedőt sorol fel, akiknek cégét ismerte ugyan, de a hivatalos nyilvántartásokban nem szerepeltek.²⁰ A hivatalos nyilvántartásokból tehát a kereső foglalkozásúak jelentős része hiányzik, s így még a maximális adatokat tartalmazó, és a hivatalos adatokat a valóságnak megfelelően helyenként korrigáló Häufler számadatait is legfeljebb minimális számként foghatjuk fel. Abba tehát nyilvánvalóan bele kell nyugodnunk, hogy Pest lakosságának foglalkozási megoszlását 1848-ban egyidejű, pontos számokkal és arányokkal nem vázolhatjuk fel. A rendelkezé-

¹⁹ Dorffinger, i. m. II. 1.

²⁰ Häufler, i. m. 257. l.

sünkre álló források leghitelesebbeknek tűnő adatainak kiválogatásával és kombinációjával, valamint az 1857. évi arányok és számadatok óvatos felhasználásával, hipotézisként megkísérélhetjük a lakosság foglalkozási megoszlásának számadatait és arányait felbecsülni.

A rendelkezésünkre álló források közül, a tisztviselő-értelmiségi kategória néhány foglalkozáscsoportját leszámítva, az 1848. évi adatok mind az 1846., mind az 1857. évekhez (sőt még az 1827. évekhez viszonyítva is) olyan kis számokat adnak, hogy hitelességüket teljes mértékben elvethetjük. Ezért ahol lehetett, az 1852. (illetve 1846.) évi Häufler-féle adatokból indultunk ki, mert ezek tűntek viszonylag leghitelesebbeknek, s az 1848 után eltelt 4 év feltehetően nem módosította jelentős mértékben a lakosság foglalkozási struktúráját.

Habár, mint említettük, az 1857-ig eltelt csaknem egy évtized alatt e tekintetben nagyobb módosulás feltételezhető, bizonyos következtetéseket az 1857. évi adatokból is levonhatunk. Ehhez azonban legalább az 1848-ból rendelkezésünkre álló, viszonylag megbízható adatok alapján a lakosság egészének, illetve bizonyos csoportjainak növekedési arányszámaikat tisztáznunk kell.

Az 1847/1848. évi népességösszeírás 99 370, a lélekösszeírás 102 508 lakost, az 1857. évi népszámlálás 132 651 lakost mutat ki, azaz a népesség száma 33, illetve 29⁰/₀-kal nőtt. Ebből a férfiaknál a növekedés aránya 35, illetve 28⁰/₀-os, a nőké 32⁰/₀. A népességösszeírásban nyilvántartott 17 éven felüli férfiak számához viszonyítva az 1857-ben összeírt hasonló korúak száma 80⁰/₀-kal, a keresőképesek száma az 1848. évi lélekösszeírásban nagykorúakként nyilvántartottakhoz képest 42⁰/₀-os növekedést mutat. A 17 éven aluli gyermekek száma 11⁰/₀-kal csökkent.

Az egyes foglalkozáscsoportok közül az 1846-ban kimutatott iparúzők száma 1857-re megkétszereződött, az 1848. évi adatok alapján kimutatott értelmiségi-tisztviselő rétegé szintén kétszeresére növekedett, a napszámosok és szolgák száma viszont 14⁰/₀-kal csökkent. Az egész népesség, illetve az egyes rétegek és foglalkozáscsoportok eltérő arányú növekedése, illetve csökkenése is azt mutatja, hogy a lakosság foglalkozási struktúrája e rövid idő alatt is változott. A pontos összehasonlítást megnehezíti, hogy az 1840-es évekből (1846-ot leszámítva) csak a mesterekről és kereskedőkről rendelkezünk adatokkal, alkalmazottairól nem, ezzel szemben az 1857. évi népszámlálás feldolgozásánál ezek adatait együttesen mutatták ki. Munkaadói, illetve munkavevői bontást csak a kereső foglalkozásúak egy részére tudtak alkalmazni. E részleges adatok alapján a munkaadók és munkavevők, illetve e tekintetben besorolhatatlanok száma az ipar-kereskedelem és vendéglátás-szolgáltatás területén a következőképp alakult:

Foglalkozás	Összesen	Ebből					
		Munkaadók		Munkavevők		Ismeretlenek	
		száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
Ipar	20 616	2 284	11	14 595	64,5	3 692	24,5
Vendéglátó-szolgáltató	1 770	665	37,5	919	51,9	186	11,6
Kereskedelem	5 146	607	11,8	2 174	42,2	2 365	46,0

Az ismeretlen kategóriába soroltak egy részénél kétségtelenül hibás adatfelvételtől lehet szó, de éppen az iparosoknál és kereskedőknél azt kell feltételeznünk, hogy nagy részük önálló, alkalmazott nélkül dolgozó kézműves, illetve kiskereskedő, szatócs lehetett, s ilyenformán sem a munkaadó, sem a munkavevő kategóriába nem volt sorolható. Ezek arányát azonban nem lehet

megállapítani, így csak abból indulhatunk ki, hogy 1857-ben az iparban foglalkoztatottaknak minimálisan 65⁰/₀-a, a vendéglátás területén dolgozóknak minimálisan 52⁰/₀-a, a kereskedelemben dolgozóknak pedig minimálisan 42⁰/₀-a alkalmazott volt.²¹

Ezeket az arányokat figyelembe véve, és az 1848 körüli évek forrásaiból a maximális számot adók adatait figyelembe véve a következőképp *becsülhetjük* a pesti lakosság kereső foglalkozást űző részének megoszlását az 1840-es évek végén:

Pest lakosságának foglalkozási megoszlása az 1840-es évek végén,
becsült számok alapján

Foglalkozási ág	Becsült szám	Százalékos megoszlás
Iparos mester	2 500— 3 000	9,3— 9,6
Iparos legény	7 500— 9 500	28,1— 30,6
Gyári munkás	1 000— 1 500	3,7— 4,8
<i>Ipar összesen:</i>	<i>11 000—14 000</i>	<i>41,1— 45,0</i>
Kereskedő	1 500— 2 000	5,7— 6,3
Kereskedelmi alkalmazott	700— 1 000	2,6— 3,2
<i>Kereskedelem összesen:</i>	<i>2 200— 3 000</i>	<i>8,3— 9,5</i>
Vendéglátó	900— 1 000	3,3— 3,2
Vendéglátó alkalmazott	450— 500	1,7— 1,6
<i>Vendéglátó összesen:</i>	<i>1 350— 1 500</i>	<i>5,0— 4,8</i>
Közlekedés, szállítás	200— 300	0,7— 0,9
Tisztviselő	300— 350	1,1— 1,1
Ügyvéd	500— 600	1,8— 1,8
Egészségügy	250— 300	0,7— 0,8
Nevelés	350— 400	1,3— 1,3
Író, tudós, művész	250— 300	0,7— 0,8
Pap	80— 100	0,3— 0,3
Egyéb	100— 150	0,4— 0,4
<i>Értelmiségi, tisztviselő, szabadfoglalkozású összesen:</i>	<i>1 830— 2 200</i>	<i>6,3— 6,5</i>
Alkalmazott	300— 350	1,1— 1,1
Östermelő	300— 350	1,1— 1,1
Szolga, napszámos, kapás	10 000—10 000	37,5— 32,2
<i>Összesen</i>	<i>26 680—31 350</i>	<i>100,0—100,0</i>

Összevetve eredményeinket a kereső foglalkozást űző férfiak 1857. évi megoszlásával, azt tapasztaljuk, hogy a legnagyobb eltérés a napszámosok és szolgák arányában mutatkozik, amely 1857-ben 20⁰/₀ körül mozgott. Ez részben azzal is magyarázható, hogy az 1857. évi népszéírásnál a foglalkozási ágaknak sokkal részletesebb, precízebb, körülhatároltabb kategóriáival dolgoztak, mint az 1848. évi lélekösszeírás csoportosításánál, részben azonban a lakosság foglalkozási struktúrájának változását is tükrözi. A legtöbb foglalkozási ágnál azonban a különbség nem haladja meg az egy évtized alatt várható átalakulás ará-

²¹ Az ipar területén hasonló arány mutatkozik Häufler 1846. évi adatainál: a munkavállalók aránya (beleértve a vendéglátó ipart is) 69⁰/₀. Az 1828. évi országos összeírás adatai szerint az iparban alkalmazottak aránya 67, illetve 64⁰/₀. A kereskedelemben az alkalmazottak aránya ekkor még csak 34⁰/₀ volt.

nyait; a közlekedés területén mutatkozó jelentős különbség nyilván a vasúthálózat kiépülésével függ össze.

A kereső foglalkozást űzők természetesen a keresőképes korú férfi lakosságnak csak bizonyos hányadát tették ki. A keresőképes korhatárát nehéz lenne meghatározni; 1857-ben 1891 14 éven aluli (e korcsoport 10⁰/₀-a) űzött valamilyen foglalkozást, s feltehetően a 6639 15—20 éves kereső között is jócskán akadt 17 éven aluli. A lélekösszeírásban kimutatott nagykorú férfiak és a népösszeírásban kimutatott 17 éven felüli férfiak számában mutatkozó jelentős eltérés feltehetően éppen abból adódik, hogy az előbbiben a kereső foglalkozást űző 17 éven aluliakat is a nagykorú férfiak közé sorolták. A lélekösszeírásban kimutatott 33 800 nagykorú férfi az összlakosságnak 33, a férfiaknak 65⁰/₀-át tette ki; hasonló arányt tapasztalunk a kereső és keresőképes korú férfiaknál (a nem kereső 14 éven aluliak és a tanulók leszámításával) 1857-ben: az összlakosságnak 36, a férfiaknak 72⁰/₀-át tették ki. Az eltérés összhangban van a 17 éven felüliek számának fentebb kimutatott nagyarányú növekedésével, illetve a 17 éven aluliak számának csökkenésével. Ha tehát a nagykorú férfiaknak az 1847/48. évi lélekösszeírásban kimutatott számát a kereső és keresőképes korú férfiak összesített számának fogadjuk el, a kereső foglalkozást nem űzők számát 1848-ban 6320—1800-ra becsülhetjük. Ez esetben a felnőtt férfiak foglalkozási tagolódása a következőképp alakul:

A kereső és keresőképes korú férfiak százalékos megoszlása
1848-ban és 1857-ben

Foglalkozási ág	1848	1857
Ipar	32,5— 41,4	43,0
Kereskedelem	6,5— 8,9	10,7
Vendéglátás	4,1— 4,4	5,6
Szállítás, közlekedés	1,5— 1,8	2,3
Értelmiségi, tisztviselő, szabadfoglalkozású	5,4— 6,6	7,3
Alkalmazott, napszámos, szolga	30,5— 30,6	18,7
Östermelő	0,9— 1,0	1,6
Kereső foglalkozás nélküli	18,7— 5,3	10,8
Összesen	100,0—100,0	100,0

A becsült számok nagyobb értékeihez tartozó megoszlás mutat nagyobb hasonlóságot az 1857. évihez, ebből azonban messzemenő következtetéseket nem vonhatunk le, s a további elemzésnél mindkét szélső értéket figyelembe vesszük.

Az egyes foglalkozási ágakban működőknek a becsült számához viszonyítva a választói névjegyzékben szereplők az alábbi arányban képviselték az egyes foglalkozáscsoportokban működőket:²²

Kézművesmesterek	49,7—41,4 ⁰ / ₀
Kereskedők	28,6—21,4 ⁰ / ₀
Vendéglátók	11,4—10,3 ⁰ / ₀

²² A kézműveseknél, kereskedőknél és a vendéglátó iparban a feltehetően csak nagyon kevés — polgárjoggal vagy ingatlantulajdonnal rendelkező — választóképes legényeket, illetve alkalmazottakat nem vettük figyelembe.

Közlekedés, szállítás	24,5—16,3%
Értelmiségi, tisztviselő, szabadfoglalkozásúak	33,6—30,5%

Ezen belül:

Tisztviselők	55,0—47,1%
Ügyvédek	58,2—48,5%
Egészségügy	40,8—34,0%
Oktatás	13,1—11,5%
Író, tudós, művész	16,8—14,0%
Pap	21,2—17,0%
Egyéb	0,8— 2,0%

Östermelők, kereső foglalkozás nélküliek	14,9—43,3%
---	------------

A legnagyobb arányban tehát a kézművesek szerepelnek a választók között, s habár számuk az iparosok feltételezett számának csak a felét teszi ki, az egy mesterre jutó legények számából ítélve (amely forrásaink alapján a XIX. század második negyedében a kettőt sem érte el) nem tűnik alaptalannak az a feltevés, hogy a legalább egy legénnyel dolgozó iparosoknak, azaz a választóképeseknek túlnyomó többsége feliratkozott a listára. Az értelmiségieknek-tisztviselőknek már csak egyharmada élt választójogával, holott e kategórián belül a választóképesek aránya meghaladhatta a kézművesekét. E kategórián belül az egyes foglalkozásoknál erős eltérés mutatkozik; míg a tisztviselőknek és ügyvédeknek mintegy a fele, addig az orvosoknak-sebészeknek csak 35—40%-a, az oktatóknak, íróknak, művészeknek és tudósoknak már csak 10—15%-a járult az összeíró bizottság elé. Igaz, hogy az írók és művészek közül, diploma s a census megkövetelte vagyoni eszközök hiányában sokan nem voltak választóképesek, ezek aránya azonban nem lehetett olyan magas, mint a távolmaradottaké.

A kereskedők alacsony aránya részben azzal magyarázható, hogy a nagyszámú szatócs, házaló, zsidárus stb. (ezek aránya forrásainkból ítélve a kereskedőknek mintegy egyharmadára rúgott) nyilvánvalóan nem felelt meg a választójogi követelményeknek; de még ezt figyelembe véve is rendkívül nagy a választástól tartózkodó, feltehetően választóképesek aránya.

Az értelmiségi és kereskedő választók viszonylag csekély aránya valószínűleg nem a választóképesség hiányával magyarázható, különösen a követválasztásoknál nem. Igaz, hogy az országgyűlési választói névjegyzék alapjául a tisztújítási névjegyzék szolgált, ahová a magasabb vagyoni census (s érdektelenségük) miatt e rétegekből is kevesebbet (de feltehetően nem ilyen keveset) vehettek fel. Ha számuk az országgyűlési választói névjegyzéken is ilyen csekély maradt, elsősorban annak tulajdonítható, hogy nagy részük nem jelent meg az összeíró bizottság előtt. E távolmaradás e rétegnél talán nem annyira politikai közömbösségnek, mint inkább a választások kimenetele és jelentősége iránti szkepticizmusnak, érdektelenségnek tulajdonítható. Feltehetően éppen e rétegről írta június 14-én a Március Tizenötödike: „Igen sokan vannak, kik választói képesek, s névsorokba nem íraták be magukat. Tán egy titkos sejtés van lelkükben, hogy Magyarország sorsa nem a választások s tanácskozások, hanem a harc mezején fog elhatározatni.”²³

²³ Március Tizenötödike. 1848. 78. sz. június 14.

Kétségtelen, hogy mind a tisztújítási, mind az országgyűlési választásoktól elsősorban azok maradtak távol, akik politikai-gazdasági céljaik elérését nem a városi keretek között remélték kivívni. Ezt világosan bizonyítja az a tény is, hogy a polgárjoggal rendelkezők, azaz a régi városi kiváltságokhoz és rendhez saját privilegizált helyzetük fenntartása miatt is elsősorban kötődők között a választók aránya az egyes foglalkozási ágakon belül eltérően alakult. A választói névjegyzékben 1715 polgárt tudtunk azonosítani; minthogy ezek túlnyomó többsége 1820 és 1848 között szerzett polgárjogot, a legcélszerűbbnek az 1821- és 1848 közötti polgárjogot szerzettekkel való összehasonlítás mutatkozott.²⁴

A polgárjoggal rendelkező választók aránya a polgárok egyes foglalkozás-csoportján belül a következőképpen alakult:

Foglalkozási ág	Az 1821—1848-ban felvett polgárok száma	A polgárjogú választók	
		száma	aránya az az 1821—48-ban felvettek közt
Östermelők	48	27	56,2
Kézműves, gyáros	1421	972	68,4
Kereskedő	464	332	71,5
Vendéglátó	88	86	97,7
Fuvaros, hajós	38	25	65,7
Értelmiségi, tisztviselő	171	123	71,9
Alkalmazott	7	3	43,0
Napszámos	—	2	
Ház- és telektulajdonos	617	144	23,3
Ismeretlen foglalkozású	24	1	4,1

A polgárjoggal rendelkező választók között tehát az összes választókkal ellentétben a kereskedők és értelmiségiek arányszáma a legmagasabb (a vendéglátó iparban foglalkoztatottakat leszámítva). Igaz, hogy az értelmiségieknek itt több mint a fele a tisztviselőkből, elsősorban városi tisztviselőkből került ki.

A polgárjoggal rendelkező választók, valamint az összes választók megszólása az egyes foglalkozási ágakon belül azt mutatja, hogy a konzervatív elemek, a polgárok és a foglalkozási ágak közül pedig elsősorban a kézműves-mesterek alkották a városi társadalomnak azt a rétegét, amely politikai (ha egyáltalán voltak világosan megfogalmazott politikai követelései) és gazdasági követeléseik elérésének eszközét a városi hatóságban, a régi városi vezető rétegben látta, illetve közvetve követői útján remélte azokat megvalósítani (vagy amely egy ilyen politika támaszául és eszközéül szolgálhatott). A választásban legaktívabban tehát az a csoport vett részt, amely politikai szemhatárának legtágabb határa a városi élet irányítása volt, amely már korábban is, a főleg kézművesekből álló, céhes érdekektől befolyásolt választópolgárság útján vi-

²⁴ 1821 és 1848 között 2878 polgárt vettek fel. 1848. ápr. 5-én Szekrényessy városkapitány kimutatása szerint a városban 2798 polgár élt, ezek közül 757 volt az 1783 és 1829 között, és 2041 az 1830 és 1848 között felvettek száma. (PT. Közigazgatási iratok. 65/1848.) Ez utóbbiak az 1830—1848 között felvett 2136 polgárnak 95%-át tették ki, s feltehetően az 1821—1830 között felvettek aránya sem lehetett sokkal kisebb. E 9 év alatt összesen 742 polgárt vettek fel, valószínűleg ők tették ki az 1830 előtti polgárjoggal rendelkezők zömét. Így ez az összeállítás megközelítő pontosságú adatokat adhat. Az 1821—1848 között felvett polgárok adatait Illyefalvi feldolgozásából vettük: Pesti polgárok 1686—1848. 9. sz. táblázat. 20—22. l.

szonylag nagyobb befolyást gyakorolt a város irányítására, s amely e befolyást maradéktalanul meg akarta őrizni.

Azt a következtetést kell ebből levonnunk, hogy a választójog kibővítése gyakorlatilag semmi változást nem hozott a várospolitikában vezető szerepet játszó, vagy arra közvetett befolyást gyakorlók körére? Hogy e kérdésre választ adhassunk, meg kell vizsgálnunk, milyen széles és milyen összetételű volt a várospolitikában közvetve vagy közvetlenül szerepet játszó csoport 1848 előtt.

A XIX. század első felében a városigazgatás érdemi kérdései tulajdonképpen a belső tanácsban dőltek el, mely egyre fokozódó szervilizmust mutatott a felsőbb hatóságok és a kormány rendeletei iránt. A tanács függő helyzete a kormánytól erősen irritálta az egyébként meglehetősen korlátozott beleszólási joggal rendelkező ellenőrző testületet, a választott polgárságot, elsősorban azért, mert éppen felső nyomásnak engedve tett a tanács némi engedményt a gazdasági-társadalmi fejlődés követelményeinek a céhes érdekek, vagy ahogy a polgárság fogalmazta, a város privilégiumainak sérelmére és rovására. Ennek az ellentétnek a kiéleződését figyelhetjük meg a választott polgárságnak az 1840-es években egyre szaporodó — s érdemi kérdésekben egyébként többnyire eredménytelen — panaszos beadványaiban és tiltakozásaiban.

1839-ig az országgyűlési követek kijelölése és utasításaik kidolgozása is a tanács hatáskörébe tartozott, s a követeket saját kebeléből nevezte ki. Csupán a városok kérdését és szavazati jogát újra napirendre tűző 1839/40. évi országgyűlés előtt — feltehetően a liberális nemesség részéről a városi tanácsok monopolhatalma ellen felhozott vádpontok kivédésére — vonta be először a tanács a választott polgárságot a követválasztásba, de csak annyi jogot engedve neki, hogy a tanács által a tanácsosok közül kiszemelt jelöltekre szavazhassanak.

A választott polgárság e csekély engedményt is befolyása növekedéseként könyvelte el, és a választójog további kiterjesztését csak úgy tudta és akarta értelmezni, mint e testület jogainak bővítését. Éppen ezért az 1843/44. évi országgyűlési követválasztásnál mereven ellenszegült mind a választójog kiterjesztésére irányuló követeléseknek, mind annak, hogy a tanács maga jelölje a követeket. A tanács, melynek egyidejűleg kellett szembenéznie a lakosság egy részének mind határozottabban hangzó követelésekkel és a választott polgárság makacs ellenállásával, megkönnyebbülten fogadta a Helytartótanács 1843. április 15-i rendeletét, mely a közvetett választás jogát a polgárjoggal rendelkezőkre, a közvetlen választását pedig a tanácsból, a választott polgárságból és a polgárok által választott, a választott polgárság felével egyenlő számú képviselőből álló testületre ruházta. A tanács úgy vélte, hogy a választójognak e szűkkörű kiterjesztése nem fogja veszélyeztetni hatalmát, ugyanakkor az engedményt elegendőnek ítélte arra, hogy — ha nem is elégíti ki —, de ideiglenesen lecsendesítse a lakosság követeléseit. Ezért a rendelet kézhezvételekor rögtön el is rendelte „... e város polgárainak jellemük, foglalatosságuk, valamint lakásaik feljegyzésével való összeírását”.²⁵

A választott polgárság azonban továbbra is makacsul kitartott álláspontja mellett, s először azt követelte, hogy a követek jelölésében a tanáccsal egyenrangú szerephez jusson, majd, belenyugodva a követek tanácsi jelölésébe, beadványok sorozatában tiltakozott a választásra jogosultaknak 52 választóval való kiszélesítése ellen.²⁶

²⁵ PT. Intimata a. n. 9180.

²⁶ Uo. Azért 52 választóval, mert az 1843. évi tisztújítás előestéjén a választott polgárok száma, halálozások, lemondások következtében, 104-re apadt.

A tanácsnak ekkor kapóra jött egy 153 polgár által aláírt, 1843. április 22-én benyújtott beadvány, melyben az aláírók kifejtik, hogy a követválasztók körének e korlátozott kiterjesztését ugyan nem tartják kielégítőnek, de ideiglenes, kezdeti lépésként elfogadják, addig, míg a választójogi törvény az országgyűlésen véleges rendezést nem nyer.²⁷ Így a tanács a felsőbb hatóság rendelete alapján és a polgárság támogatásával már könnyen leszerelte a választott polgárságot, és a választást az új módon hajtotta végre.

A közvetett választásban — azaz az 52 képviselő megválasztásában a polgároknak csak mintegy a fele vett részt. A választók között a legnagyobb arányban a kézművesek szerepeltek (63%), a kereskedők aránya 15, az értelmiségieké 7, a háztulajdonosoké és magánzóké 10% körül mozgott.

A választás során a tanács az első követi helyre Tretter György és Szekrényessy Endre tanácsnokokat, valamint Heinrich Ferenc ügyvédet jelölte — közülük Tretter György kapta meg a szavazatok többségét. A második helyre három ügyvédet jelöltek: Károlyi Istvánt (a Trattner-nyomda tulajdonosát), Gozdsu Manó választott polgárt és Koller Ferencet; a követi tisztelet ez utóbbi nyerte el.²⁸ A követválasztást követő néhány napon belül megejtett tisztújításon Tretttert (aki egyébként nevét Járyra magyarosította) bírónak, Kollert pedig tanácsossá választották.

Az új választási rendszer tehát, az eredményeket tekintve, semmi újat nem hozott: újból két tanácsnok lett a város országgyűlési követe. A választott polgárság tagjai közül egyet sem választottak meg, ennek ellenére a választás eredményei arról győzték meg őket, hogy a választójog e korlátozott kiterjesztése nem fenyegeti érdekeiket. Így beleegyezett az új választási rendszer fenntartásába annak érdekében, hogy megakadályozhassa a választójog további kiszélesítését. Ezt az álláspontját a követutasítások megfogalmazásánál is érvényesíteni akarta, leszögezve, hogy „...életkérdés, hogy midőn jusainknak (sic) tágasb kört követelünk, ne terjesszük ezt olly messze, hogy belé ollanak is könnyen juthassanak, akik a sz. k. városok javának gyarapodását ohajtva bár, eszközteni nem lesznek képesek, vagy az iránt egyéb személyes és honpolgári viszonyaiknál fogva jognyerés után is közönyösek fognának maradni, sőt új jogaikkal a közönség kárára tán vissza fognának maradni...”²⁹ Az 52 választónak a város ügyeibe való fokozottabb bevonásával igyekeztek bizonyítani a városvezetés „demokratizálása” iránti készségüket, amennyiben ezeket is meghívták a követek 1845. máj. 8-i beszámolójára, sőt határozatot hoztak arra, hogy a jövőben a követutasítás kidolgozásába is bevonják őket.³⁰ A képviselők 1847-ben ragaszkodtak is ehhez a jogukhoz, és addig nem voltak hajlandóak a jelöltekre szavazni, míg biztosítékot nem nyernek arra, hogy a követutasítások

²⁷ Uo. 5300/1843.

²⁸ Tretter György apja Morvaországból települt Pestre, 1797-ben nyert polgárjogot, a polgárkönyvben háztulajdonosként szerepel. Fia Pesten született, 1834-ben nyert polgárjogot, 1824-től tanácsi tisztviselő, 1836-tól tanácsos volt. Politikai pályafutásáról csak annyit, hogy a Gyűlde tagja volt; az 1843/44. évi országgyűlésen az egyik vezetője a városnak, a belrendezéstől független, egyenkénti szavazati jogáért vívott küzdelemnek. (Csizmadia A.: A magyar választási rendszer 1848–49-ben. Bp. 1963. 36. l.) Koller Ferenc tősgyökeres pesti kézműves család (első tagja 1731-ben nyert polgárjogot) negyedik generációját képviselte. Apja már kitört a kézműves körből, 1787-ben tanácsi tisztviselő, 1813-ban tanácsnok. Fiait mind értelmiségi pályára nevelteti: Lajos és Ferenc ügyvédi vizsgát tettek, Rudolf pedig apja 1831-ben bekövetkezett halálakor egyetemi hallgató volt a filozófiai fakultáson. (PT. Testamenta et inventaria a. n. 524, 1899, 2292.) Ferenc egy ideig gr. Károlyi Lajos titkáráként működött, 1839-ben Pozsonyban nősült. Korábban városi ügyekkel nem foglalkozott, polgárjogot is csak 1843 májusban szerzett.

²⁹ PT. Intimata a. n. 9180. (9418/1843).

³⁰ Uo. illetve PT. Missiles a. n. 20673.

kidolgozásába beleszólásuk lesz.³¹ A választóknak a város ügyeibe való fokozottabb bevonására utal az a tény is, hogy pl. 1848. március 15-én délelőtt a választott polgárság olyan határozatot hozott, hogy a zavargások lecsendesítésének ügyében a tanáccsal közösen tartandó tanácskozássra őket is meghívja.³²

Az 1847/48. évi országgyűlés követéinek megválasztásakor a tanács, hogy elnémíthassa „... a 3. rend azon ellenvetését, mintha követünk a városi összes polgárság érdekeit nem képviselnék...”, felségfolyamodványában és a városokhoz intézett körlevelében kérte, illetve javasolta a polgári választók számának kiterjesztését, és bevonásukat a követutastítás kidolgozásába. A választott polgárság azzal a megszorítással járult hozzá, hogy az újabb választókat a szükséges kvalifikációval rendelkező polgárok közül kell kiválasztani.^{32a} A követek megválasztása azonban mégis az 1843. évi gyakorlatnak megfelelően ment végbe, azzal a különbséggel, hogy mivel a választott polgárság száma ekkorra 102-re apadt, 51 képviselőt kellett választani. Tekintettel arra, hogy a követválasztás csak kb. egy fél évvel előzte meg az 1848. évit, a közvetett és közvetlen választók összetétele alaposabb elemzést érdemel.

A közvetett választójoggal rendelkezők száma 1311 volt, ez az egész lakosságnak 1,3⁰/₀-át, a 17 éven felüli férfiak 5,3⁰/₀-át tette ki; a közvetlen választók aránya pedig 0,1, illetve 0,7⁰/₀ volt. Foglalkozási-társadalmi megoszlásuk a következőképpen alakult:

Az 1847. évi választók foglalkozási-társadalmi megoszlása

Foglalkozási-társadalmi csoport	A közvetett		A közvetlen		
	választójoggal rendelkezők				
	száma	%-a	száma	%-a	%-a a közvetett választók között
Östermelő	17	1,3	—	—	—
Kézműves	706	53,8	74	44,0	10,5
Gyáros	11	0,8	4	2,4	36,3
<i>Ipar összesen</i>	<i>717</i>	<i>54,6</i>	<i>78</i>	<i>46,4</i>	<i>10,9</i>
Kereskedő	195	14,8	29	17,3	14,8
Vendéglátó	66	5,8	4	2,4	6,6
Fuvaros, hajós	13	1,0	—	—	—
Tisztviselő	54	4,1	33	19,6	61,1
Egészségügy	15	1,1	3	6,6	20,0
Ügyvéd	23	1,6	7		30,5
Oktatás	1	0,0	—		—
Író, tudós, művész	3	0,2	1		33,3
Egyéb	4	0,3	—	—	—
<i>Értelmiségi, tisztviselő, szabadfoglalkozású összesen</i>	<i>100</i>	<i>7,3</i>	<i>44</i>	<i>26,2</i>	<i>43,1</i>
Alkalmazott	9	0,6	—	—	—
Napszámos	1	—	—	—	—
Nemes, földbirtokos, katonatiszt	10	0,7	3	1,8	30,0
Háztulajdonos, magánzó, ismeretlen foglalkozású	183	13,9	10	5,9	5,4
Összesen	1311	100,0	168	100,0	12,8

³¹ PT. Tanácsülési jegyzőkönyv 1847. október 14—19. P. A választott polgárság üléseinek jegyzőkönyve 1847. október 14—19.

³² P. A választott polgárság üléseinek jegyzőkönyve. 1848. március 15.

^{32a} PT. Tanácsülési jegyzőkönyv 1847. augusztus 14, szeptember 18. és Missiles a. n. 20673. A választott polgárság üléseinek jegyzőkönyve 1847. szept. 10.

A polgárok ezúttal is nagyfokú passzivitást mutattak a választók összeírásakor: számuk ekkor 2750 körül mozoghatott,³³ s ezeknek kevesebb mint a fele (46%-a) szerepel csak a névjegyzéken. Gyakorlatilag ennél is kisebb volt a valóban jelentkezők aránya, ugyanis a névjegyzéken a tanács és választott polgárság tagjai is szerepeltek, akik tulajdonképpen hivatalból kerültek rá. A polgárság passzivitásáról találó jellemzést adott Eötvös József 1847. december 2-án írott levelében, amelyben arról számol be, milyen fogadtatást remél a városokban petíciója számára, melyben a városok szavazati jogának a belrendezéstől való elválasztását, s a belrendezési előbbeni tárgyalását kéri az országgyűléstől. Eötvös úgy vélte, hogy e petíció a jelentősebb városokban — Fehérváron, Budán, Szegeden, Pozsonyban, Kassán, Temesvárott — támogatásra talál, majd így folytatta: „... csak itt Pesten találtam úgy látszik legyőzhetetlen akadályokra. Részint, mert azon 52 polgár is, akik a követválasztásnál, mint a többiek képviselője részt vett, a politikai műveltségnek — kevés kivétellel — csak nem zserusan áll, részint, mert a jelen administratív rendszer ellen létező ingerültség oly fokra hágott, hogy a polgárok a politikai jogok iránt csaknem közönössé váltak, s mindenek előtt a belrendezést sürgetik.”³⁴

A közvetett választójoggal rendelkezőknek mintegy a háromnegyede 1843-ban és 1847-ben egyaránt iparosokból és kereskedőkből állt, s annak ellenére, hogy az 1843. évi választóknak csak 44%-a szerepel újra az 1847. évi névjegyzéken, összetételük jóformán semmit sem változott. Nagyobb módosulást tapasztalunk a közvetlen választójoggal rendelkezők összetételében: 1843-ban ezek háromnegyed része még az iparosokból és kereskedőkből került ki, 1847-ben arányuk kétharmadra esik vissza, elsősorban a kereskedők arányának erős csökkenése következtében. Ugyanakkor a tisztviselő-értelmiségi-szabadfoglalkozású csoport aránya 16%-ról 26-ra emelkedik, elsősorban a tisztviselők — több mint 8%-os növekedésének eredményeképp. (E csoport aránya meghaladja az 1848. évi választók közötti 16%-os arányt, csak hogy 1848-ban e foglalkozáscsoport összetétele más volt, mivel a tisztviselők erős kisebbségben voltak.)

Mindkét választás alkalmából a közvetlen választóknak kb. 70%-a nagyjából azonos összetételű volt, hiszen a névjegyzékekben szereplő, csillaggal megjelölt tanácsnokok és választópolgárok automatikusan választójoggal rendelkeztek. A közvetlen választók megoszlásának módosulása tehát elsősorban az 52, illetve 51 választó foglalkozási összetételének eltéréséből adódhatott. Ezek összetétele a következőképpen alakult:

Az 52, illetve 51 választó foglalkoztatás szerinti megoszlása
1843-ban és 1847-ben

Foglalkozási-társadalmi csoport	A választók			
	száma	%-a	száma	%-a
	1843-ban		1847-ben	
Kézműves	28	54	31	60
Kereskedő	16	30	7	14
Tisztviselő	1	2	5	10
Értelmiségi	1	2	5	10
Nemes	4	8	1	2
Háztulajdonos, magánzó	2	4	2	4
Összesen	52	100	51	100

³³ 1848-ban 43 új polgárt vettek fel.

³⁴ *Waldapfel E.*: A forradalom és szabadságharc levelesládája. I. Bp. 1950. 37. l.

1847-ben tehát a választók között 1843-hoz képest megnövekedett a tisztviselők és értelmiségiek, kisebb mértékben pedig a kézművesek száma és aránya, elsősorban a kereskedők rovására, akik számukat és arányukat tekintve az 1843. évinek még a felét sem tették ki. A választás eredményei Eötvös megállapítását igazolják, s valóban a pesti polgárságnak az országos politika iránti közönyét, s egyben politikai analfabétizmusát dokumentálják. A kereskedők mellőzésének nyilván az volt az oka, hogy törekvéseik szembekerültek a céhes polgárságéval. Ugyanakkor annak ellenére, hogy éppen a céhprivilegiumok kérdésében számtalan összeütközésre került a sor a tanács és a választott polgárság, illetve a céhek között, képviselőtüket még nagyobb mértékben bízzák a tanácsi tisztviselőkre, holott a választók között a tanács egésze már amúgy is képviselve volt. Ennek oka csak az lehetett, hogy a többségükben kézműves, testületi és kereskedő polgárok horizontja a várospolitikán, s ezen belül a céhes-testületi privilegiumok konzerválásán nem terjedt túl. Csak ezzel magyarázható az amúgy is céhes többségű választott polgárságnak újabb kézművesekkel való erősítése a polgári választók között, s nyilván a városi tisztviselők közül is elsősorban e konzervatív irányzatot képviselőket választották meg, azokat, akiktől hatékony támogatást reméltek. A kereskedők mellőzése arra vezethető vissza, hogy egyre élesebbekké váltak érdekellentéteik a céhes körökkel, s ezért követeléseiket nem a városi kereteken belül, hanem a liberális nemességhez fűződő pártkapcsolataik felhasználásával próbálták megvalósítani. Ez még fokozott ellenszenvet kelthetett ellenük a céhes körökben, melyek a városi és céh-kiváltságok legfőbb ellenségének épp e liberális nemességet tekintették, s melyek — minden kisebb, átmeneti ellentét ellenére — a városi vezetésben látták, s nem alaptalanul, érdekeik fő őrzőjét.

A közvetlen választók foglalkozási megoszlásán kívül figyelemre méltó még az a körülmény is, hogy közöttük a pesti származásúak aránya sokkal nagyobb volt, mint az egész polgárságon belül. Míg az 1821 és 1840 között felvett polgároknak 34⁰/₀-a volt pesti születésű, s a közvetett választójoggal rendelkezők aránya is nagyjából így alakult (36⁰/₀), addig a 158 közvetlen választónak csaknem a fele (48,7⁰/₀-a) pesti születésű, általában pesti családok 2—3. generációjának képviselője volt. Hasonlóképp magasabb volt a magyarországi származásúak aránya is. (Ld. a következő oldalon lévő táblázatot.)

Az országgyűlési követek közvetett és közvetlen választójogának rendkívül limitált, és csupán a demokratizálás látszatát keltő kiterjesztése 1848 előtt tehát nem vont be új társadalmi rétegeket a politikai életbe. Ilyenformán az 1848. évi választójogi törvény — minden korláta ellenére — nagy lépést jelentett előre. Ez már a választóképesek és választók számbeli növekedésében is megmutatkozott: az 1848-ban választóképesek az 1847. éviéknél harmincháromszorosát, a közvetett választójoggal rendelkezőknek kétszeresét, a választók az 1847. évi közvetlen szavazóknak huszonháromszorosát, a közvetettekének is csaknem háromszorosát tették ki. A választóképeség demokratikusabb kritériumai, annak ellenére, hogy érintetlenül hagyták a polgárság választóképeségét, jelentősen módosították a választók összetételét is.

Az 1847. évi választók származáshely szerinti megoszlása

Származáshely	Az 1821—48-ig		Az 1847.		Az 1847. évi közvetlen választó							
	felvett		évi		tanács-		vál.		51		összesen	
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
Pest	992	34,5	469	35,8	12	70,6	43	47,8	22	43,1	77	48,7
Buda	97	3,4	47	3,6	1	5,9	6	6,7	1	1,9	8	5,1
Más magyar város	950	33,0	112	8,5	2	11,7	9	10,0	5	9,9	16	10,1
Mezőváros			136	10,4	—	—	8	8,9	6	11,7	14	8,9
Falu			149	11,4	1	5,9	7	7,8	8	15,7	16	10,1
<i>Magyarországi összesen:</i>	2039	70,9	913	69,7	16	94,1	73	81,2	42	82,3	131	82,9
Ausztria	260	9,0	97	7,4	—	—	7	7,8	4	7,8	11	7,0
Cseh- és Morvaország	277	9,6	135	10,3	—	—	3	3,3	1	1,9	4	2,5
Egyéb külföld	296	10,3	103	7,8	—	—	4	4,4	2	4,0	6	3,8
<i>Külföldi összesen:</i>	833	28,9	335	25,5	—	—	14	15,5	7	13,7	21	13,3
Ismeretlen	6	0,2	63	4,8	1	5,9	3	3,3	2	4,0	6	3,8
Összesen	2878	100,0	1311	100,0	17	100,0	90*	100,0	51	100,0	158	100,0

* A választói névjegyzéken ennyien szerepelnek.

Ez elsősorban a városi életben korábban jelentéktelen szerepet betöltő értelmiségiek, és a csak megyei keretek között működő kisnemesi rétegek választóképeségében mutatkozott meg. Ezek döntő többsége természetesen nem szerzett polgárjogot, s így korábban eleve ki volt rekesztve a municipális életből. S annak ellenére, hogy csak kisebb részük érvényesítette választójogát, részvételük így is erősen módosította a választók korábbi összetételét, amennyiben csökkent a kézművesek aránya, s az értelmiségi-tisztviselő-szabadfoglalkozású kategórián belül megszűnt a tisztviselők uralkodó szerepe.

A választók összetételének e pozitív irányú módosulása mellett azonban nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy az új választójogi törvény érintetlenül meghagyta, és semmiféle vagyoni censushoz nem kötötte a korábban is választójoggal rendelkező polgárok jogait. Ezek a választóképeseknek kb. a felét, a tényleges választóknak pedig 45⁰/₀-át tették ki. Nyilván hatalmuk, kiváltságos helyzetük megőrzésének óhaja serkentette őket ezúttal sokkal nagyobb aktivitásra, mint amilyet 1847-ben mutattak: akkor csak a polgárok 46⁰/₀-a, 1848-ban viszont 61⁰/₀-a jelentkezett az összeíró bizottságnál. Az 1847. évi választóknak csak 75⁰/₀-át, az 1843-ban szereplőknek mindössze 20⁰/₀-át³⁵ találjuk meg újra a választói névjegyzékeken; meglepő azonban, hogy a 218 1843. évi azonos választó közül 208 1847-ben nem, s csak 1848-ban élt újra választójogával. (Ezek 64⁰/₀-a kézműves, 17⁰/₀-a kereskedő volt.)

Az 1847. évi választók közül az őstermelőknek 90⁰/₀-a, a kereskedők és vendéglátók 89⁰/₀-a, az értelmiségi-tisztviselő-szabadfoglalkozásúak 88⁰/₀-a (ezen

³⁵ Az 1843. évi aránya ennél talán valamivel több lehetett; a ferencvárosiak listája ugyanis nem állt rendelkezésünkre.

belül az értelmiségiek 100%-a, a tisztviselők 85%-a, az egyéb szabadfoglalkozásúak 66%-a), az iparosok 82%-a élt 1848-ban újra választójogával. Ezzel szemben a háztulajdonosoknak, magánzóknak és a nemeseknek csak egyharmada.

Ha megvizsgáljuk az 1848. évi választók között az 1847. évi választáson is részt vettek, valamint a polgárjoggal rendelkezők számát és arányát, képet alkothatunk az először választók, illetve választóképességgel először rendelkezők arányáról és foglalkozási megoszlásáról:

Az 1847-ben is választók és a polgárjogúak száma és aránya az 1848. évi választók között, foglalkozási áganként

Foglalkozási társadalmi csoport	Az 1848. évi választók száma	Közülük			
		az 1847. évi választók száma	%-a	a polgárjogúak száma	%-a
Majoros	71	6	8,4	9	12,6
Vincellér, szőlőművelő	26	4	15,4	7	27,0
Kertész	22	8	36,3	11	50,0
Egyéb	1	—	—	—	—
<i>Östermelő össz.:</i>	<i>120</i>	<i>18</i>	<i>15,0</i>	<i>27</i>	<i>22,5</i>
Kézműves	1218	573	47,0	950	78,0
Gyáros, nyomdatulajdonos	26	13	50,0	22	84,6
<i>Ipar összesen:</i>	<i>1244</i>	<i>586</i>	<i>47,1</i>	<i>972</i>	<i>78,1</i>
Kereskedő	429	174	40,5	332	76,7
Vendéglátó	103	59	57,3	86	83,5
Közlekedés, szállítás	49	10	20,4	25	51,0
Tisztviselő	165	46	27,9	56	33,9
Egészségügy	102	11	10,8	21	20,6
Ügyvéd	291	25	8,6	36	12,3
Oktatás	46	1	2,1	1	2,1
Író, tudós, művész	42	2	4,8	6	14,3
Pap	17	—	—	—	—
Egyéb	8	2	25,0	3	37,5
<i>Értelmiségi, tisztviselő, szabadfoglalkozású össz.:</i>	<i>671</i>	<i>87</i>	<i>12,9</i>	<i>123</i>	<i>18,3</i>
Alkalmazott	9	2	22,2	3	33,3
Napszámos	13	1	7,7	2	15,3
Nemes, földbirtokos	18	3	16,6	7	38,8
Háztulajdonos	147	62	42,2	121	82,3
Magánzó	27	3	11,1	16	59,2
Ismeretlen foglalkozású	933	1	0,1	1	0,1
<i>Összesen</i>	<i>3763</i>	<i>1006</i>	<i>26,7</i>	<i>1715</i>	<i>45,6</i>

Tehát az 1848. évi választóknak csaknem kétharmad része ekkor vett részt először a követválasztásokban, s több mint a fele ekkor vált először választóképessé. Az új választók a legnagyobb arányban a — túlnyomórészt jövedelmükből élő — ismeretlen foglalkozásúak, az értelmiség és az östermelők között fordulnak elő; nagyjából e csoportok alkotják a választóképességgel először rendelkezők legnagyobb részét is. Ez még jobban kiviláglik, ha megvizsgáljuk az új választók, illetve a választóképességgel először rendelkezők összetételét.

Az 1848-ban először választók, illetve választóképességgel először rendelkezők
foglalkozási-társadalmi megoszlása

Foglalkozási- társadalmi csoport	Az először választók			A választóképességgel először rendelkezők		
	száma	%-os megoszlása	az 1848. évi választók között	száma	%-os megoszlása	az 1848. évi választók között
Majoros	65	2,3	91,5	62	3,0	87,4
Vincellér, szőlőművelő	22	0,8	84,6	19	0,9	73,0
Kertész	14	0,6	63,6	11	0,6	50,0
Egyéb	1	—	100,0	1	—	100,0
<i>Ostermelő összesen:</i>	102	3,7	85,0	93	4,5	77,5
Kézműves	645	23,4	52,0	268	13,0	22,0
Gyáros, nyomdatul.	13	0,4	50,0	4	0,2	15,4
<i>Ipar összesen:</i>	658	23,8	52,9	272	13,2	21,9
Kereskedő	255	9,2	59,5	97	4,7	23,3
Vendéglátó	44	1,6	42,7	17	0,8	16,5
Közlekedés, szállítás	39	1,4	79,5	24	1,2	49,0
Tisztviselő	119	4,3	72,1	109	5,3	66,1
Egészségügy	91	3,3	89,2	81	4,0	79,4
Ügyvéd	266	9,7	81,4	255	12,5	87,7
Oktatás	45	1,6	97,9	45	2,2	97,9
Író, tudós, művész	40	1,5	95,2	36	1,8	85,7
Pap	17	0,6	100,0	17	0,8	100,0
Egyéb	6	0,3	75,0	5	0,2	62,5
<i>Ertelmiségi, tisztv., szabadfoglalkozású összesen:</i>	584	21,3	87,1	548	26,8	81,7
Alkalmazott	7	0,3	77,8	6	0,3	66,6
Napszámos	12	0,4	92,3	11	0,5	84,7
Földbirtokos, nemes	15	0,6	83,4	11	0,6	61,2
Háztulajdonos	85	3,0	57,8	26	1,3	17,7
Magánzó	24	0,9	88,9	11	0,6	40,8
Ismeretlen foglalkozású	932	33,8	99,9	932	45,5	99,9
Összesen	2757	100,0	73,3	2048	100,0	54,4

Az 1848. évi választási törvény tehát kétségtelenül új társadalmi rétegeket vont be a politikai életbe, legalábbis a választásba, s ezáltal bizonyos mértékig módosította a várospolitikában valamelyest aktív szerepet játszóknak összetételét. Ezek körébe 1848-ban olyan társadalmi csoportok képviselői is bejutottak — az eddiginél nagyobb arányban, vagy először, amelyek érdekei nem egyeztek meg teljes mértékben az eddig vezető szerepet játszó, céhes-testületi érdekeket képviselő, a város privilégizált, partikuláris helyzetét ezen az alapon körömszakadtáig őrző hatalmi csoport törekvéseivel. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a várospolitikában szerephez jutók törekvései az eddiginél demokratikusabb, haladőbb irányt képviseltek volna, hiszen az eddig a polgárjogból kizártak jó részének — pl. a céhen kívüli kézműveseknek, vagy az őstermelőknek — céljait nem annyira a város gazdasági-társadalmi előrehaladásának követelményei határozták meg, mint inkább az a törekvés, hogy maguk is e privilégizált rétegbe

kerüljenek, vagy azzal azonos jogokat élvezzenek. Kétségtelen azonban, hogy tolmácsolni tudták a várospolitikából eddig kívülrekedt, képviseletet nem nyert, s ezért figyelembe nem vett rétegek sajátos érdekeit és törekvéseit is.

De a korábbinál jóval nagyobb számban és arányban jutott szerephez az értelmiség, melynek nagy része, több-kevesebb következetességgel, a liberális ellenzék fő támogatója, bázisa volt a városban. Igaz, hogy továbbra is erős kisebbségben maradtak a kézműves-kereskedő réteggel szemben, de viszonylag csekély számuk és arányuk ellenére is súlyuk az országos politikai központban, Pesten, nagyobb hangsúlyt kaphatott, mint ahogy számbeli arányuktól várható lenne, vagy amilyenell egy azonos arányú értelmiségi csoport a vidéki városokban rendelkezett. Ugyanakkor, annak ellenére, hogy éppen a márciusi tömegmozgalmak, majd a céhlegények — a polgár szemében „a proletárok” — fellépéseit csakúgy, mint a radikális ifjúság követeléseit még óvatosabbá, elzárkózóbbá hangolták az amúgy is konzervatív polgárságot, sőt ennek még korábban a liberálisokkal kacérkodó részét is, mindezek ellenére a pesti polgárság nem vonhatta ki magát teljesen a márciusi napok hatása alól. Az a tudat, hogy Pest, mint a forradalom fővárosa, különlegesen fontos szerepet töltött be, kétségtelenül hatással volt a lakosság különböző rétegeire, mint ahogy az sem lehetett hatástalan, hogy immár a kormány (s rövidesen az országgyűlés) tevékenysége szemük előtt zajlik le, hogy a politikai élet vezető személyiségeit nap mint nap hallhatják, láthatják. A városban sűrűn zajló népgyűlések, tüntetések is bizonyos fokú politikai iskolázását jelentettek, s az a körülmény, hogy egyes megmozdulások gyors reagálást váltottak ki a kormányból, bizonyos fokig azt az illúziót keltették a polgároknak, hogy az országos politika irányításában szerepet játszanak. A kormány és az országgyűlés Pestre költözése a várost az országos politikai párharcok színterévé tette; ezek a szemük előtt zajlottak, s a pesti újságokat, melyek a napi eseményekről a legfrissebb, legautentikusabb híreket közölték, ők olvasták először (már, akik olvasták). Mindez kétségtelenül politikai aktivizáló erővé vált, s a pesti társadalom szélesebb rétegeit először készítette arra, hogy a város határain túl tekintsenek. A választások közül ez természetesen a képviselőválasztáson mutatkozott meg erőteljesebben, mely először vált a konzervatív városi érdekek szűkkörű képviseletének kérdéséből az országos politika, az országos pártküzdelmek részévé. Ezt mutatja az is, hogy a felmerülő jelöltek között alig akadt a par excellence városi rétegeknek vagy városi érdekeknek képviselője. A Radicallap 1848. június 25-i száma felsorolja „... a pesti választók nagyobb részének” — a jelöltek összetételéből ítélhetően a radikális párt köré tömörülők — előzetes tanácskozmányán követül ajánlottakat. Kossuth, Zsivora, Kendelényi, Vörösmarty, Rosti neve szerepel a listán, a városi rétegek képviseletében pedig Toth Gáspár és Holovich Boldizsár volt tanácsnok.³⁶ A továbbiakban rajtuk kívül még Kacs Kovics tanácsnok, valamint Fröhlich kereskedő neve merült fel, utóbbi azok jelöltjeként, akik úgy vélték, hogy az iparos-kereskedő Pest 5 követe közül legalább kettőnek a város alapvető érdekeit kell képviselnie.³⁷ E tetszetős követeléssel szemben azonban, éppen a pesti várospolitikai konzervatív irányának, szűk politikai horizontjának ismeretében, józanabbnak és helyesebbnek ítélhető a radikálisok álláspontja, miszerint balgaság lenne azt képzelní, hogy az ipar és kereskedelem az által fog fejlődni, hogy képviselői közül néhányat követül választanak. Pestnek éppen gazdasági fejlődéséhez olyan képviselőre van szüksége, aki állami szempontból tudja mérlegelni a kérdéseket, s „felül tud emelkedni szülőhelye, osztálya és foglalkozása érdekein”.³⁸

³⁶ Radicallap, 1848. 20. sz. 79. l.

³⁷ Radicallap, 1848. 23. sz. 90. l.

³⁸ Március Tizenötödike 1848. 91. sz. június 29. 364. l.

A képviselőválasztás végül ennek az elvnek a jegyében zajlott le. A belvárosi, lipótvárosi, teréz- és józsefvárosi választók „közfelkiáltással” Kossuthot, Irányit, Trefortot és Kendelényi Károlyt választották meg követüknek, s egyedül a szűkebb városi érdekeket képviselni hivatott követ választásánál oszlottak meg a szavazatok, az egyébként a legkonzervatívabb választókerületnek számító Ferencvárosban. Itt Kacskovics tanácsnokot csupán 60%-os többséggel szavazták meg a radikálisok jelöltjével, Farkas Jánossal szemben.³⁹

A tisztújítás természetesen városi belügy maradt, bár sok tekintetben túlnőtt ennek keretein, hiszen a politikai mozgalmak központjában fokozott jelentőséggel bírt, hogy a tisztújítást és a városigazgatást demokratikusabb alapokra helyező 1848. évi 23. tc-ben rejlő lehetőségek hogyan valósulnak meg. E törvény-cikk tagadhatatlanul lehetőséget nyújtott a városigazgatás bizonyos fokú demokratizálására, amennyiben megszüntette a kormány korlátlan befolyását a tisztújításra, eltörölte a tanács és a választott polgárság tagjainak életfogytiglani tiszttét, s a városi hatóságot, egy önmaga köréből, illetve a felsőbb hatóság által kijelöltekből kiegészülő testületből egy több ezer szavazó által választott testületté alakította, melynek tevékenységét első ízben ellenőrizte a szavazati és határozati joggal, azaz a választott polgárságénál jóval nagyobb hatáskörrel felruházott választott testület. A törvény tehát a városi lakosságnak az eddiginél szélesebb körének tette lehetővé, hogy befolyást gyakoroljon a város vezetésére; hogy e lehetőség miként és mennyire valósul meg, ez a választás eredményétől függött.

Az ország és a forradalom fővárosában e lehetőség realizálása bizonyos fokig országos példává és próbakővé válhatott,⁴⁰ s ezért a választójog és a városigazgatás kérdésében szembenálló politikai irányzatok fokozott érdeklődést tanúsítottak a pesti tisztújítás iránt.

³⁹ PT. Közigazgatási iratok 59/1848. — *Kacskovics L.*: Életem leírása. OSZK. Kt. Fol. Hung. 1329. 118. l. Kacskovics kisbirtokos nemesi családból származott, 1826-ban tette le ügyvéd vizsgáját, ezután Eötvös József kir. ig. ügyész mellett dolgozott segédként. Első írásai a Jelenkorban jelentek meg, irodalmi érdeklődése révén teremtett kapcsolatot Vörösmartyval és Bajzával. Rövid ideig a Károlyi család intézője majd 1836-tól 1843-ig a Gazdasági Egylet titkára, e emellett még a Kisdedővő Intézet titkáráként működött, közben ügyvédi praxist is folytatott. Közéleti tevékenysége révén sok hasznos kapcsolatra tett szert, melyek hozzásegítették, hogy az 1843. évi tisztújításon Almásy kir. biztos kineveztesse főjegyzőnek. Életrajzában Széchenyi feltétlen hívének vallja magát, s azt állítja, hogy Rottenbillernek — egykori iskolatársának — fő támasza volt a tanácsban. „...ki minden fontosabb eszmét és tervet, mely agyában keletkezett, s melyre Staffenberger István szószóló hozzájárulását megnyerte, mielőtt tárgyalásra került, velem közölt és megbeszélte...” (Életem leírása, 89. l.) A követválasztás leírásánál megjegyzi, hogy a legkonzervatívabbak a József- és Ferencváros választói voltak. Őt a magyar érzelmű bíró, Buday József jelölte, a „vöröstollasok” által támogatott ellenfelével, Farkas Jánossal szemben. (Uo. 118. l.)

⁴⁰ Ld. erre vonatkozóan *Birányi Á.*: Irányeszmék a pest városi tisztújításához (Pest, 1848) c. művében Pest központi szerepének taglalását (3—5. old.), melyet a következő megállapítással zár le: „... a hon összes érdekeinek gyupontja Pest lesz, hová mintegy sugárok fognak azok felbomlani... a nemzet minden erejét oda központositja, hogy Pest felvirágozzék, mert létezésének egyik legfőbb garantiáját fogja benne megtalálni.” Pest hivatása ezért „... az egész országra felvilágosítólag és irányadólag hatni...” (6. l.) Az újonnan megválasztott tanács Pest város választóközönségéhez intézett „programjában” helyenként szószерint megismétli Birányi szövegét, leszögezve, hogy alapfeladatának tekinti irányadólag hatni az egész hazára a polgári szabadság fejlesztésében; e haladás zászlaját vinni, például szolgálni a közigazgatás terén a haza minden hatóságának. „Pest várost Magyarország valódi fővárosává, a hon összes érdekeinek gyupontjává kell tenni.” (Pest város választóközönségéhez a tanács. Pest. 1848. június 28.)

De különben sem lehetett közömbös az újonnan választott tanács összetétele és politikai állásfoglalása a kormány és az országgyűlés székhelyén, abban a városban, melynek népe a forradalom döntő fordulatainál sorsdöntő szerepet töltött be. Így a pesti tisztújítás kérdése túlnőtt a municipális kereteken, s ennek tulajdonítható, hogy a sajtó oly bőséges teret szentelt a választási előkészületekről szóló tudósításoknak és cikkeknek.

A tisztújítás kitézésének percében nyilvánvaló volt, hogy a régi városvezetés, s a mögötte álló, túlnyomórészt német céhes polgárság, mindent el fog követni annak érdekében, hogy a liberálisabb, vagy magát annak feltüntető képviselői révén hatalmát minél töretlenebbül megőrizze. E törekvés bizonyos fokig meg-egyezett a kormány céljaival is, mely a főváros élén a kormány iránt lojális, a rendet fenntartani képes, liberális hajlandóságú vezetést kívánt. A radikálisok viszont azt remélték, hogy a fővárosi értelmiség, magával vonva a Belvárosnak és Lipótvárosnak céhekkel szembenálló, vállalkozó-tőkés-kereskedő elemeit, demokratikusabb, a polgári átalakulásért következetesebben küzdő tanácsot segít hatalomra.⁴¹ A választási küzdelemnek ezt az alapvető tartalmát Széchenyi már május elején világosan látta, s a következőképp fogalmazta meg: „Die Bürger siegen (?) über die Lateiner (!) Verhängniss. On ne sait pas que faire! Ist man für die Lateiner (so nennen Ungarn die Ungarn!!), so ist Anarchie-Tod! Siegen die Bürger, so ist's Verrat am Ungartum!! Choisissez!⁴²”...

A polgárság az első pillanattól kezdve szívósan, a korteshadjáratok szokásos fogásait felhasználva küzdött a szavazatokért. Figyelmét elsősorban a külvárosok, főleg a Ferenc- és Józsefváros kézműveseire, szatócsaira, konzervatív, politikailag analfabéta, könnyen hajlítható lakosságára összpontosította. Május 5-én a terézvárosi, 6-án a ferencvárosi és — egy 8-ra összehívott, feltehetően megegyezésre nem jutó tanácskozás után —, 13-án a józsefvárosi választók egy 60, 25, illetve 47 tagú választmányt választottak „...a jelölések kerületközi egyeztetése céljából...”⁴³ Május elejétől a különböző választási egyletek és klubok gyűléseiken, május végétől pedig falragaszokon és a sajtó útján, „...s kocsmáról kocsomára járva...”⁴⁴ korteskedtek jelöltjeik mellett. A józsefvárosi választókat többek között két városi írnok — Gyurkovics és Kovácsi — hangolta a radikális, vagy a radikális körrel rokonszenvező jelöltek ellen.⁴⁵ Az agitáció fő jelszavai: „Keinen Lateiner”, a jelölt legyen „pester Kind und Hausherr”.⁴⁶ S mialatt gondosan és

⁴¹ „A főváros értelmiségi hatalma olly nagy, olly túlnyomó, hogy azt gyávanak, nevére helyére méltatlannak kellene tartanunk, ha jelenleg, midőn az értelmiségnek a közügyek vezérletéhez tág kapu nyílt, az elsőjogi pálmát bármely testület által el hagyná ragadtatni. Iyen fiascót csak az értelmiség tökéletes visszavonulása hozhatna reá.” *Birányi*, i. m. 6. l.

⁴² Széchenyi naplójának 1848. május 7-i bejegyzése. *Károlyi Á.*: Gr. Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka. Bp. 1921. I. 310. l.

⁴³ OL. R. 32. Az 1848/49. évi forradalomra és szabadságharcra vonatkozó nyomtatványok gyűjteménye. 1848. május 5, 7, 13.

⁴⁴ A Radicallap 1848. 16. száma írja: A Pester Zeitung szerint a Bel- és Lipótvárosi szavazók, s az intelligencia nagy többsége Gräfl megválasztása mellett volt, s ha az ő barátai is kocsmáról-kocsomára jártak volna, s korteskedtek volna, szóval *mindent* elkövettek volna, ő lenne a bíró. (63. l.)

⁴⁵ Radicallap 1848. 17. sz. június 21. 65—66. l.

⁴⁶ Március Tizenötödike 1848. 55. sz. június 22. 340—341. l. *Birányi* így ír erről: „A polgárokról az a hír járja, hogy klubok és csapszékekben borkancsó mellett rendezgetik előre a tisztújítást.... Pegyverük a következő: nem pesti születésű, nem atyánkfia, nem a mi körünkből való... Az idegen ajkú polgártársak egy része a tisztújítás előkészületeinél nyilvánította; nem kell író, nem kell ügyvéd.” (I. m. 12., 14. l.)

körültekintően, több variációban készülnek az ilyen követelményeket kielégítő — vagy ahhoz közelálló — jelöltek listái, szavazásra mozgósítják a „megbízható” választókat, de ugyanakkor nem buzdítják jelentkezésre azokat, akikről feltételezhető, hogy a radikálisok vagy az értelmiség befolyása alatt állnak; sőt egyes esetekben külön adóról szóló rémhírekkel tántorítják el őket attól, hogy az összeíró bizottság előtt jelentkezzenek.⁴⁷

A baloldalt sokáig erős passzivitás jellemezte, noha az a körülmény, hogy a Március Tizenötödike már április végétől sűrűn foglalkozott a tisztújítás kérdésével, arra vall, hogy jelentőségét nem becsülték le. A Március Tizenötödike, majd a június 1-től megjelenő Radicallap cikkei nyomán azonban az a benyomásunk, hogy a radikálisok túl nagy illúziót tápláltak az értelmiség és a radikálisok körül tömörülő polgári elemek politikai öntudatát és állásfoglalását illetően. Úgy vélték, hogy ezek többségükben külön agitáció nélkül is élni fognak választójogukkal, s hogy az ő jelöltjeikre adják majd le szavazatukat. (Egyébként a konzervatív polgári szárny is így vélekedhetett eleinte; csak ezzel magyarázható, hogy a Bel- és Lipótvárosban csak jóval később kezdenek szervezkedni.) Részben ennek tulajdonítható, hogy a baloldal hosszú ideig megelégedett a választás jelentőségére és a jelöltek megfelelő kiválasztására vonatkozó általános szólammal. Május végéig jelölő listákat sem állítottak össze; irányelvük: a régi vezetés képviselőinek — még a liberálisabbaknak is, mint Rottenbiller, Kacsóvics, vagy a sötétebb szerepű Koller — eltávolítása volt. Május végén találunk először radikális ajánlólistákat a sajtóban (ekkor már kiállnak Rottenbiller mellett), változó személyi összetételük azt mutatja, hogy ekkor még a Radikális Párton belül nem volt egységes állásfoglalás.

E passzivitásnak, melyben nyilvánvalóan nem kis szerepet játszott az is, hogy a radikális politikusok energiáját a nagyobb horderejű, országos politikai események kötötték le, fő ok a pesti erőviszonyok helytelen, illúziókkal teli megítélése volt; június elején, a polgárság több hetes szervezkedésének ismeretében, abból a tényből, hogy a választóképesekkel rendelkezőknek csak kis része jelent meg az összeíró bizottság előtt, a Radicallap igen optimista következtetéseket vont le az értelmiség várható győzelmére vonatkozóan.⁴⁸

Június elején azonban már számos jel figyelmeztetett a helyzet helytelen értékelésére. A nagyon későn, június elején megalakult „a tisztújítási terv készítésére kiküldött lipótvárosi és belvárosi választmány” nem fogadta el a radikálisok jelöltjeit, még a főbírói székre legmelegebben és legnyomatékosabban ajánlott Gräffl Józsefet sem.⁴⁹ A június 9. után kinyomtatott választói névjegyzékekről is leolvasható volt a választók összetétele, s ennek alapján sejteni lehetett a választás várható kimenetelét is. Június 8-án a Radical-kör konferenciája kijelöli a tíztagú jelölő bizottságba ajánlottakat, s kidolgozza — a még mindig nem végleges⁵⁰ tisztújítási javaslatát. A jelöltek között a korábbi ajánló-

⁴⁷ „Bizonyos urak a Lipótvárosból akik attól féltek, hogy a József és Ferencvárosi választók néhány köztük lakó lateinerek által jó irányú szavazatra fognak biratni, azt mondták, hogy a választóknak külön adót kell majd fizetniök a tanácsból kimaradók nyugdíjára.” Radicallap 1848. 5. sz. június 6. 18. l. (Nem tartjuk feladatunknak, hogy a pesti választási hadjárat valamennyi részletére kitérjünk, csak azokat az eseményeket ismertetjük, melyek tárgyalásunk szempontjából elengedhetetlenül szükségesek.)

⁴⁸ „...alig jelenti magát néhány száz választó egy-egy külvárosban: ennek az a jó következménye lesz, hogy az értelmiség többségben lesz.” Radicallap 1848. 1. sz. június 1. 1. l.

⁴⁹ A választmány által jelöltek névsorát ld. Radicallap 1848. 8. sz. június 9. 31. l.

⁵⁰ „...e javaslat még egyszer vitatva lesz, s lehetnek változások...” Uo. 9. sz. június 10. 34. l.

listákhoz képest kevesebb radikális szerepel; a listát közlő Radicallap meg is jegyzi, hogy a Kör még radikálisabb tisztújítást óhajtana, de tekintetbe véve, „hogy mit akar a választók nagyobb része (kiemelés tőlem — B. V.), a körülményekbeli transactio szüksége átlátatott.”⁵¹ A legnagyobb fontosságot ekkor is Gräffl megválasztásának tulajdonítják, „... akinek megválasztására egész erejét megfeszítendi a kör, mely ha compacte lép fel, s kellő erélyt fejt ki, elérheti célját.”⁵²

A felismerés azonban későn született: A régi városi vezetők jól tudták, hogy a választás eredménye elsősorban a jelölésen múlik, hiszen a politikai jogokkal először élő választók nagy többségének nincsenek világos elképzelései, egységesen elfogadott jelöltjei. Ezért kulcskérdés volt az, hogy ki kerül a tiztagú, előzetes jelölés nélkül választandó jelölő választmányba. Azzal tisztában voltak, hogy ha az ő embereik kerülnek be, az egy-egy tisztségre jelölendő 3 személyt úgy fogják csoportosítani, hogy a nekik megfelelőt válasszák meg. Ebben a város vezetőinek nagy gyakorlata volt: a korábbi tisztújítások során ugyanis szinte sohasem fordult elő, hogy a választott polgársági vagy tanácsnoki helyekre jelölt 3—3 személy között szoros verseny alakult volna ki. A tanács által kívántakat általában hatalmas szótöbbséggel választották meg.

A radikálisok és a liberális polgári körök a sajtó útján tették közzé azok névsorát, akiket e választmányi tagságra alkalmasnak véltek.⁵³ Ezzel szemben az „öt városrész ideiglenes képviselőválasztmánya által kijelölt választmány tagokul...” ajánlottak névsorát a külvárosi lakók között osztogatták.⁵⁴ S mint-hogy a szabályzat szerint a választóknak a választásra a 10 nevet tartalmazó, előre készített szavazólapot kellett elhozniuk, a szétszórott ajánló névsort nagyobb fejtörés nélkül lemásolhatták — vagy lemásoltathatták. S míg a radikálisok jelöltjeiből mindössze kettőt, a Pester Zeitungban közölt névsorból is csak négyet, addig a „hivatalos ajánlólistáról” kilencet választottak meg. (Egyedül Kassalik András ügyvéd bukott ki.) A választás ilyen kimeneteléhez az is hozzájárult, hogy a tanács a tisztújítás színhelyéül az Üllői úti laktanyát jelölte ki, mely a Bel- és Lipótvárostól igen messze esett, s ezért az itteni választóknak nem mindegyike ment el szavazni,⁵⁵ ezzel szemben „a Ferenc és Józsefvárosiak tömegesen jöttek, illető bíróik, utóbbiak Podmaniczky János vezérlete alatt...” zászlókkal és zeneszóval, s a választást követő napjaiban is a külvárosokban állandóan voltak kortesmenetek.⁵⁶

Az ilyen körülmények között megválasztott jelölő választmány⁵⁷ összetételével a városi vezetők elégedettek lehettek. A radikális jelöltek közül csak Beliczay és Molnár került be; tízük közül mindössze négyen voltak az Ellenzéki

⁵¹ Uo.

⁵² Uo.

⁵³ Uo. és Pester Zeitung 1848. június 11. számának melléklete 367—69. l.

⁵⁴ A nyomtatott lista: OL. R. 32. 1848. június 11. Rajta kézírással: „kaptam a Ferenz kerület házánál 1848. Szt. Iván hava 11-dik napon.”

⁵⁵ Március Tizenötödike 1848. 85. sz. június 22. 340. l. A választás utolsó napjaiban, a jegyzők, az ügyész és egyéb tisztviselők választásánál a szavazatok számából ítélve mintegy 1500-an vehettek része. Pester Zeitung 1848. 700. sz. június 20. 3702. l.

⁵⁶ Radicallap 1848. 11. sz. 42. l.; 15. sz. 57. l.

⁵⁷ A választmányba a következők kerültek (zárójelben a rájuk adott szavazatok száma): Nádossy István kereskedő (1959), Staffenberger István volt szószóló (1878), Tóth Gáspár szabó (1789), Halbauer János kereskedő (1746), Molnár Mihály kádár (1745), Steindl Ferenc asztalos (1545), Rumbach János serfőző (1505), Kendelényi Károly ügyvéd (1336), Beliczay Imre mézeskalácsos (1133), Borsody András háztulajdonos (941).

Kör tagjai.⁵⁸ De sokkal jellemzőbbek rájuk azok az adatok, melyek elárulják, hogy milyen szoros szálak fűzték őket a pesti régi vezető családokhoz.

A tiztagú választmányból hárman a választott polgárságból kerültek ki, hatan pedig már 1847-ben az 51 közvetlen választó közé tartoztak. (Utóbbiak közül kettő egyébként rokoni kapcsolatban állt a választópolgárság egyes tagjaival.) A bizottmány egyedüli olyan tagja, akinek a régi városi vezető réteghez fűződő kapcsolatai ismeretlenek, Kendelényi Károly ügyvéd.^{58a}

A választmány tagjainak foglalkozási megoszlása a következőképpen alakult: 5 kézműves, 2 kereskedő (bizonyos mértékig hozzájuk számítható a timár-bőrkereskedő családi kapcsolatokkal rendelkező Staffenberger István volt szószóló is), két ügyvéd és egy háztulajdonos. Mind személyi, mind foglalkozási összetételük elegendő biztosítékot nyújtott arra, hogy a város vezető köreinek megfelelő jelölteket fognak állítani. Tartanivalójuk legfeljebb Tóth Gáspártól lehetett.

A választmány ilyen összetétele még a Pester Zeitung cikkíróját is aggodalommal töltötte el. Az 1848. június 16-i számban a következőket olvashatjuk: „Még mindig a választmányi választás folyik,⁵⁹ de az eddigiekből megállapítható, hogy aggodásra van ok. A külvárosok kompakt többséggel lépnek fel, míg a belvárosban megoszlának a szavazatok. Így már a választmányba is olyan jelöltek kerültek, akiknél nem érünk garanciát arra, hogy a jelölés során ne csúszhasanak be a régi rendszer emberei. Pozsony, Eperjes, Nagyszombat korteshadjáratai azt eredményezték, hogy a reakció... győzelmet aratott az értelmiség felett. Nagy kár lenne, ha a fővárosban is ez történné. A Bel- és Lipótváros választóinak egységesebben kellene fellépnie...”⁶⁰

Ez az óhaj azonban nem valósult meg. Mialatt a külvárosokban tovább folytak a zajos korteshadjáratok, a bel- és lipótvárosi választók még június 16-i gyűlésükön sem tudtak megegyezni a főtisztviselők személyét illetően.⁶¹ A tízes választmány így a jelölések körüli manipulációival⁶² el is érte, hogy a választás első fordulójában még a radikálisok legfontosabb jelöltje, Gräffl se kerüljön be a tanácsba.

A jelölő választmány a június 17-én kezdődő tisztújításra a négy főtisztviselői — a polgármesteri, alpolgármesteri, főbírói és városkapitányi — tisztségre 3—3 személyt jelölt: 6 volt városi tisztviselőt (köztük 4 volt tanácsnokot), 4 ügyvédet, 1 költőt (Vörösmarty Mihályt a főpolgármesteri tisztre) és 1 ismeretlen foglalkozását. Közülük három volt tisztviselőt választottak meg: Rottenbiller Lipót volt alpolgármestert a főpolgármesteri, Szász Mátyás volt főbíró — a radikálisok jelöltjével, Gräfflrel szemben — a főbírói, és Ságody Sándort a választott polgárság jegyzőjét az alpolgármesteri székbe. Egyedül a városkapitányi tisztre megválasztott Láng Ignác nem tartozott a korábbi városvezetéshez; egyébként e poszt volt az egyetlen, ahová régi városi vezetőt nem is jelöltek.

A 12 tanácsnoki helyre jelölt 36 személy között 15 régi városi tisztviselő, 14 ügyvéd, 1 háztulajdonos, 1 orvos (a városi főorvos) és 5 ismeretlen foglal-

⁵⁸ Beliczay, Nádossy, Molnár és Tóth. Ld. az Ellenzéki Kör tagnévsorait. OL. R. 151.

^{58a} Kendelényit már a 6. helyen — egyébként Rottenbillerrel azonos számú szavazattal — már 1847-ben is a polgári választók követül jelölték, de Kendelényi ekkor, a választott polgárság 1849. október 19-i ülésén kérte jelölésének visszavonását. P. A választott polgárság üléseinek jegyzőkönyve. 1847. október 9. és 19.

⁵⁹ A Ceccopieri ezred lázadása miatt a polgárőrség tagjai nem jelenhettek meg a választáson, így a szavazás több napig elhúzódott.

⁶⁰ Pester Zeitung 1848. 697. sz. június 16. 36. l.

⁶¹ Radicallap 1848. 15. sz. 57. l.

⁶² Radicallap 1848. 17. sz. június 21. 65—66. l.

kozású volt. Közülük 13 volt polgár. Megválasztottak 8 volt városi tisztviselőt, 3 ügyvédet, 1 ismeretlen foglalkozásút; a megválasztottaknak több mint a fele — 7 személy — polgárjoggal rendelkezett.

Az új tanácsba a régiből négyen kerültek be: Rottenbiller, Kacs Kovics (aki ugyan főjegyző volt, de tanácsnokokat helyettesített, s így szavazati joggal rendelkezett), Koller és Szász Mátyás. Utóbbinak június 24-én bejelentett lemondása után helyére Gräfflt választották, s így a régi tanácsnokok száma háromra apadt.⁶³

Ha személyi összetételében meg is változott a tanács, nem módosult azoknak a társadalmi rétegeknek a köre, amelyeket családi kapcsolataikon keresztül képviseltek.⁶⁴ Túlnyomó többségük vagyonos kereskedő- és kézműves családból származott, s az utóbbiak közül is többeket házassági kapcsolataik a kereskedőkhöz fűzték. Az új tanácsnokok közül ketten: Koller és Madedl a városvezetésbe emelkedett iparoscsaládoknak már második generációját képviselték.

A tanács hivatalbalépésekor kiadott programnyilatkozatában sajátjának vallotta „...az egykori ellenzék, most kormánypárt...” elveit; kimondta, hogy a 48-as vívmányoktól visszalépés nem engedhető, a további haladást azonban békés úton, „...a törvényes rend és igazság fenntartásával...” kívánják elérni.⁶⁵ S az új tisztikar jelentős része — legalább a fele — valóban őszintén lojális volt a kormány és a márciusi eszmék iránt; erre következtethetünk abból is, hogy a császári csapatok bevonulása után Gräfflt és Rottenbillert, valamint Kacs Kovics Lajos, Polgár Károly, Lombay Imre és Thaisz Elek tanácsnokokat, Horváth Károly és Kerékyjártó Alajos jegyzőket azonnal elbocsátották hivatalukból.⁶⁶ A város belső ügyeiben azonban sokkal konzervatívabb szellem vezérelte az új tanácsot: ez kitűnik abból is, hogy már a programnyilatkozatban is szükségesnek tartották hangsúlyozni: „Mi nem a kormány, hanem ezen municipium tisztviselőinek tekintjük magunkat, s a municipium függetlenségét a centralisatio ellen mindaddig védeni fogjuk, míg a törvényhozás a politikai és polgári szabadságnak több garantiát nem ad.” E kettősség ismeretében érthető és értékelhető helyesen a Márciusi Tizenötödike kissé kétértelmű értékelése a tisztújítás eredményeiről: „Nem igen tapsolhatunk biz az egész választásnak, bár sokkal jobb tisztikart nyertünk az előbbinél.”⁶⁷

⁶³ Pártállásukat tekintve a tanácsnokok közül 3 volt az Ellenzéki Kör tagja: Gräffl már 1847 óta, Thaisz Elek közvetlenül a márciusi napok után, Koller Ferenc pedig áprilisban lépett be. Rajtuk kívül Horváth Károly főjegyző volt a régi, Ritter István ügyész pedig újszülött tagja a Körnek. A tanács további 5 tagja Kassalik János, Láng Ignác, Rottenbiller, Kacs Kovics és Terczy Szilárd korábban a Pesti illetve a Nemzeti Kör tagjai voltak. Az a tény, hogy az Ellenzéki Körbe már nem léptek be, a liberális polgároknak a radikálisabbá váló ellenzéki mozgalomtól való visszahúzódtását jelzi. E pártállás azonban a forradalom és szabadságharc hónapjaiban nem volt perdöntő: ezt bizonyítja elsősorban Koller magatartása, akit — egykori Nemzeti Kör-i, majd Ellenzéki Kör-i tagsága ellenére — mint „lojális, dinasztiahoz hű” személyt 1849 telén a császári csapatok bevonulása után főbíróvá, majd 1849 nyarán polgármesterré emeltek. (Török P.: Pest-Buda 1850-ben. Bp. é. n. 52. l.) A kör tagságra ld. a Pesti Kör és az Ellenzéki Kör tagnévsorait. OL. R. 150, 151.

⁶⁴ A tanácsnokok családi kapcsolataira vonatkozó adatok forrásaiul az egyházi születési és házassági anyakönyvek, a végrendeletek és hagyatéki leltárak, és a polgárkönyv szolgáltak.

⁶⁵ Pest város választóközönségéhez a tanács.

⁶⁶ PT. Tanácsulási jegyzőkönyv. 1849. jan. 24.

⁶⁷ Márciusi Tizenötödike 1848. 85. sz. június 22. 340—41. l.

A pesti választók összetételéből következően más jellegű tanács nem is kerülhetett volna hatalomra. A választók között a baloldalnak nem volt komoly befolyása; a politikájuk fő támaszául szolgáló, egyébként politikailag korántsem érett és következetes rétegeket a vagyoni census kizárta a választók sorából. Nagyobb aktivitással, jobb politikával azonban talán valamelyest növelhették volna a liberális értelmiség számát és befolyását, s nyilván már az első fordulóban elérhették volna fő jelöltjük, Gräffl megválasztását. E tanulságot közvetlenül a tanács megválasztása után le is vonták: „...a pestvárosi értelmiség jelöltjei közül az újonnan választott tisztikarban csak kevesen találhatók, a nagy rész a külváros alatt egy irányban vezethető választóinak teremtménye...” A belvárosi választóknak és a radikálisoknak a jövőre nagyobb egyetértést kell mutatnia — szögezi le a Pesti Hírlap június 22-én.

A 247 tagú képviselőtestület június 24-re kitűzött választásának előkészítésénél a baloldal bizonyos mértékig figyelembe vette a tisztújítás tanulságait, s ajánló listája összeállításánál nagyobb figyelmet fordított a választók többségének igényeire. Ugyanakkor a tízes választmány is — részben talán azért, mert az új tanács összetétele a polgárságnak amúgy is garanciát jelentett, részben, mert a radikálisok és a polgárság liberális elemei egyaránt erősen bírálták az értelmiség kirekesztését a tisztikarból — ajánló listája összeállításánál nagyobb tekintettel volt az értelmiségiekre.

A képviselőtestület tagjait a törvény értelmében *jelölés nélkül*, titkos szavazással kellett megválasztani. E 247 tagú testület választásánál tehát megfelelő ajánlólista összeállítása, terjesztése és propagálása különös fontossággal bírt.

Három ilyen ajánlólistát ismerünk. A felsorolt nevek alapján az egyik feltehetően a radikális kör, a második a konzervatív polgárság jelöltjeit sorolja fel.⁶⁸ A harmadikat a tíztagú választmány állította össze „...egyedül azon választók könnyítésére, kik szűkebb ismeretségüknél fogva elegendő számú képes egyént nem ismernének...”⁶⁹

A radikális és konzervatív jelölőlistán 69 név egyezik; ezek közül 44-et választottak meg, közülük 32 a kerületi választói választmányok tagjaiból került ki. A radikális listán szereplők közül 85, a konzervatívok listájából 116 szerepel a tízes választmány listáján. A meglehetősen eltérő személyi összetétel ellenére a három listán szereplők foglalkozási megoszlása elég hasonló volt:

⁶⁸ OL. R. 32. Az 1848/49-i forradalomra, szabadságharcra vonatkozó nyomtatványok.

⁶⁹ Tisztújítási jegyzőkönyv. PT. Közigazgatási iratok. 62/1848. Az ajánlólista: PT. Történeti értékű iratok.

A képviselőtestületi ajánlólistákon szereplők foglalkozási megoszlása

	A radikálisok		A konzervatívok		A tíztagú választmány	
Foglalkozási ág	listáján szereplők					
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
Östermelő (kertész)					1	0,4
Kézműves	93	38,0	112	47,4	101	40,9
Gyáros, nyomdatulajdonos	1	0,4	1	0,5	10	4,1
<i>Ipar összesen:</i>	<i>94</i>	<i>38,4</i>	<i>113</i>	<i>47,9</i>	<i>111</i>	<i>45,0</i>
Kereskedő	45	18,3	39	16,5	45	18,2
Vendéglátó	7	2,9	5	2,1	7	2,8
Tisztviselő	8	3,3	5	2,1	9	3,6
Ügyvéd	32	13,1	27	11,4	28	11,4
Egészségügy	12	4,9	16	6,8	15	6,1
Oktatás	6	2,4	2	0,9	1	0,4
Író, tudós, művész	8	3,3	3	1,3	7	2,8
Pap	3	1,2	6	2,5	5	2,0
Egyéb	2	0,8	2	0,9	2	0,8
<i>Értelmiségi, tisztviselő, szabadfogl. összesen:</i>	<i>71</i>	<i>29,0</i>	<i>61</i>	<i>25,9</i>	<i>67</i>	<i>27,1</i>
Nemes, tiszt	5	2,0	5	2,1	5	2,0
Háztulajdonos magánzó	18	7,4	4	1,7	11	4,5
Ismeretlen foglalkozású	5	2,0	9	3,8	—	—
Összesen	245*	100,0	236	100,0	247	100,0

* 2 jelölt kétszer szerepel a listán.

A tízes választmány jelöltjeinek egyharmada a teréz-, józsef- és ferencvárosi választói választmányok tagjaiból kerültek ki. E választmányok 132 tagjából egyébként összesen 86 lett képviselő, közülük 53 neve a konzervatív, 11-e a radikális, 32-é pedig mindkét ajánlólistán szerepelt.

A választás során a tiztagú választmány listáján szereplők mindegyikét megválasztották; feltehetően nem is annyira azért, mert a jelöltek osztatlan népszerűségnek örvendtek volna, mint inkább annak következtében, hogy e lista — tulajdonképpen szabálytalanul — választólapként is szolgált,⁷⁰ s nyilván ez döntötte el elsősorban a választás kimenetelét.

A képviselőtestület többségét a kézművesek és kereskedők alkották, de nem kis eredménynek könyvelhető el, hogy a tanács tevékenységét ellenőrizni hivatott testület egynegyede az értelmiségiekből — s köztük olyan személyekből, mint Bajza, Bugát, Fényes Elek, Gerenday Ambrus, Ney Ferenc, Rosti, Székács József, Török Pál, Vörösmarty — került ki. Feltehetően épp e nevek, valamint olyan politikusoké, mint Teleki Lászlóé vagy Nyáryé készítették a Radicallap íróját arra, hogy a képviselőtestület összetételét megfelelőnek, a vártnál jobbnak értékelje, s megállapítsa, hogy a többség neve kezeskedik arról, hogy minden jó lesz.⁷¹

⁷⁰ A választmányi ajánlólista fejléce a következő: „Javallat a 247 képviselőkre (sic!) Ezen névjegyzék a rovatozott ív helyett is átadhatik a választásnál s minden választónak hatalmában áll meggyőződése szerint (sic!) abból neveket kitörölni s másokat beírni.”

A választott polgárság és a képviselőtestület tagjainak
százalékos foglalkozási megoszlása

Foglalkozási ág	Százalékos aránya	
	a választott polgárságban	a képviselő-testületben
Östermelő	—	0,4
Kézműves	50,0	40,9
Gyáros, nyomdatulajdonos	2,5	4,1
<i>Ipar összesen:</i>	52,5	45,0
Kereskedő	26,7	18,2
Vendéglátó	0,8	2,8
Tisztviselő	6,6	3,6
Ügyvéd	2,5	11,4
Egészségügy	1,7	6,1
Oktatás	—	0,4
Író, tudós, művész	0,8	2,8
Pap	—	2,0
Egyéb	—	0,8
<i>Értelmiségi, tisztviselő, és szabadfogl. összesen:</i>	11,6	27,1
Nemes, katonatiszt	1,7	2,0
Háztulajdonos, magánzó	2,5	4,5
Ismeretlen foglalkozású	4,2	—
Összesen	100,0	100,0

Ha a képviselőtestület összetételét a választott polgárokéval hasonlítjuk össze, valóban kedvező változást tapasztalunk: a tisztviselők és értelmiségiek aránya csaknem két és félszeresére, magáé az értelmiségieké pedig ötszörösére emelkedett. A várospolitikai haladóbb irányba terelésének, demokratizálásának szempontjából kedvezőnek kell ítélni azt is, hogy e testület tagjainak egyharmada nem a polgárok köréből került ki, s a polgárság aránya éppen az értelmiségiek körében volt a legalacsonyabb.

Polgárok és nem polgárok megoszlása a képviselőtestületben

Foglalkozási ág	Polgárok		Nem polgárok	
	száma	%-a	száma	%-a
Östermelő	1	100,0	—	—
Kézműves	94	93,0	7	7,0
Gyáros, nyomdatulaj.	6	60,0	4	40,0
<i>Ipar összesen:</i>	100	90,0	11	10,0
Kereskedő	38	84,4	7	15,6
Vendéglátó	6	85,7	1	14,3

Foglalkozási ág	száma		száma	
	Polgárok		Nem polgárok	
Tisztviselő	4	44,4	7	55,6
Ügyvéd	5	17,2	24	82,8
Egészségügy	3	20,0	12	80,0
Oktatás	—	—	1	100,0
Író, tudós, művész	—	—	7	100,0
Pap	1	—	—	100,0
Egyéb	1	100,0	—	—
<i>Értelmiség, tisztviselő, szabadfogl. összesen:</i>	13	19,3	54	80,7
Nemes, katonatiszt	1	20,0	4	80,0
Háztulajdonos, magánzó	7	63,6	4	36,4
Összesen	166	67,2	81	32,8

A képviselőtestület ilyen összetétele fordulatot jelentett a város vezető testületében az utolsó két évtizedben megfigyelhető, retrográd tendenciához képest. Ugyanis ugyanakkor, amikor a város gazdasági életében a céhes kézműipar súlya és szerepe mindinkább háttérbe szorult, aránya a választott polgárságon belül növekvő, az értelmiségé pedig csökkenő tendenciát mutat.

A választott polgárok foglalkozás szerint megoszlása, 1822—1843⁷²

Foglalkozási ág	1822		1827		1834		1843	
	A választott polgárok							
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
Kézműves	55	44,7	53	44,9	60	48,8	60	50,0
Gyáros, nyomdatulajdonos	2	1,6	3	2,5	4	3,2	3	2,5
<i>Ipar összesen:</i>	57	46,3	56	47,4	64	52,0	63	52,5
Kereskedő	28	22,7	29	24,5	35	28,5	32	26,7
Vendéglátás	1	0,8	1	0,9	1	0,8	1	0,8
Közlekedés	1	0,8	1	0,9	—	—	—	—
Tisztviselő	20	15,4	15	12,7	7	5,7	8	6,6
Ügyvéd	3	8,2	3	7,6	—	6,5	3	5,0
Egészségügy	4		5		6		2	
Oktatás	2		1		1		—	
Egyéb	—		—		1		1	
<i>Értelmiségi, tisztviselő össz.:</i>	29	23,6	24	20,3	15	12,2	14	11,6
Alkalmazott	1	0,8	1	0,9	1	0,8	—	—
Nemes	—	—	—	—	2	1,6	2	1,7
Háztulajdonos, magánzó	4	5,0	4	5,1	5	4,1	3	6,7
Ismeretlen foglalkozású	2		2		—		5	
Összesen:	123	100,0	118	100,0	123	100,0	120	100,0

⁷² A választott polgárság névsorát közli 1822-ben *Vojdissek J.*: Adressbuch der königlichen freyen Stadt Pest. Pest, 1822. 34—42. l. 1827: *Dorffinger*. i. m. 231—235. l. 1834: *Patacsich J.*: Szab. kir. Pest városában 1767-dik óta választott külső és belső tanács tagjainak és az 1834-dik évben tartatott tisztviselőknak és választott polgárságnak jegyzéke. Pest, é. n. (1834.).

A tisztújítás során kiegészített választott polgárság teljes névsorát a XVIII. századból nem ismerjük. A tisztújítási jegyzőkönyvek csak a megüresedett helyekre jelöl-

A választott polgárság megüresedett helyeire választottak
foglalkozás szerinti megoszlása, 1731—1848

Foglalkozási ág	Az											
	1731—1750		1751—1770		1771—1790		1791—1810		1811—1830		1831—1848	
	között megválasztottak											
	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a
Kézműves	75	61,5	61	54,4	66	47,8	57	51,4	64	42,4	43	47,8
Gyáros	—	—	—	—	1	0,7	2	1,7	4	2,6	2	2,2
Kereskedő	8	6,5	12	10,7	22	15,9	15	13,5	36	23,8	22	24,4
Vendéglátó	4	3,3	3	2,7	4	2,9	4	3,6	1	0,7	1	0,1
Fuvaros	1	0,8	—	—	2	1,4	—	—	1	0,7	—	—
Őstermelő	1	0,8	—	—	—	—	—	—	1	0,7	—	—
Tisztviselő	7	5,7	15	13,4	17	12,4	16	14,4	18	11,9	3	3,3
Értelmiségi	5	4,1	10	8,9	17	12,4	6	5,4	13	8,6	7	7,8
Nemes	1	0,8	—	—	—	—	—	—	—	—	5	5,6
Háztulajdonos, magánzó	17	14,0	7	6,3	8	5,8	11	10,0	13	8,6	7	7,8
Ismeretlen fogl.	3	2,5	4	3,6	1	0,7	—	—	—	—	—	—
Összesen:	122	100,0	112	100,0	138	100,0	111	100,0	151	100,0	90	100,0

Úgy tűnik, hogy ennek a város fejlődése szempontjából káros, visszahúzó folyamatnak megállítását csak a választás demokratikusabb, szélesebb alapokra helyezése tette lehetővé, mely a városi társadalom felső- és középrétegének összetételével jobban összhangban álló képviselőtestületet honosított meg.

A polgári átalakulást, a haladást következetesebben óhajtók száma és aránya természetesen nem volt elegendő ahhoz, hogy a várospolitikát gyökeresen átalakítsák, hiszen e réteg a városi társadalomnak is csak törpe kisebbségét alkotta; de súlyuk és tekintélyük ahhoz elegendő lehetett, hogy a képviselőtestületet és rajta keresztül a tanácsot bizonyos kérdésekben ebbe az irányba befolyásolja.

A városi önkormányzati szervek választott testületté alakítása és a választójog kiszélesítése feltehetően nem minden városban hozott még ennyire pozitív változásokat sem, de valószínű, hogy az 1848-ban választott képviselőtestületek tagjai hívebben képviselték az egyes városok lakosságának társadalmi-foglalkozási összetételét, mint a korábbi önkormányzati szervek. Legalábbis Buda példája ezt mutatja, ahol a képviselőtestületben a választott polgárság összetételéhez képest a kézművesek aránya csekély, a kereskedőké nagymértékben csökkent, ugyanakkor az őstermelők, a ház- és telektulajdonosok aránya emelkedett. Az értelmiségiek aránya itt változatlanul alacsony maradt, míg a tisztviselőké — elsősorban az államiaké — meghatszorozódott.⁷³ Ez az összetétel kétségtelenül hívebben tükrözte a városi felső- és középrétegeiben az egyes foglalkozási ágak arányát és súlyát, mint a régi választott polgárságé.

tek neveit adja meg; a választott polgárság jegyzőkönyvei sem tartalmazzák a jelenlevők névsorát. Így a választott polgárság korábbi összetételére csak a megüresedett helyekre választottak foglalkozási megoszlása alapján következtethetünk, Schmall összeállításának alapján. (*Schmall L.*: Adalékok Budapest Székes Főváros történetéhez. I. Bp. 1899. 142—162. l.) Az újonnan megválasztottak összetétele még jobban kimutatja, hogy a kézművesek arányának XVIII. századi fokozatos csökkenését a XIX. század második negyedében emelkedő tendencia váltja fel.

⁷³ A választott polgárság névsora *Blaskovics*, i. m. 123. l. A képviselőtestület tagjai: Budapest Főváros Levéltára. Közgyűlési iratok. A foglalkozási megoszlás adatai némileg eltérnek *Baraczká I.*: Buda főváros első törvényhatósági közgyűlésének megalakulása 1848. (Tanulmányok Budapest Múltjából X. Bp. 1943. 234—255. l.) c. tanulmányában közölt adatoktól. Ő ugyanis elsősorban a választóképeség igazolásául szolgáló összeírás adatait vette alapul, s ezeket egészítette ki néhány esetben a polgárkönyv bejegyzéseivel. Azonban a választóképeség igazolásául benyújtott adat nem mindig esik egybe a kereső foglalkozással. Az 1848. évi címtár segítségével számos ház- vagy telektulajdonosként megjelölt foglalkozását sikerült tisztázni.

A budai választott polgárság és a képviselőtestület
foglalkozási megoszlása

Foglalkozási ág	A választott polgárság		A képviselőtestület	
	tagjainak			
	száma	%-a	száma	%-a
Östermelő	5	7,4	19	11,4
Kézműves	37	54,3	78	46,6
Kereskedő	14	20,6	18	10,8
Vendéglátó	1	1,5	2	1,2
Tisztviselő	1	1,5	14	8,4
Ügyvéd	1	1,5	3	1,8
Egészségügy	3	4,4	5	3,0
Tudós	—	—	1	0,6
Mérnök	—	—	1	0,6
Egyéb	1	1,5	—	—
<i>Tisztviselő, értelmiségi összesen:</i>				
	6	8,9	24	14,4
Nemes, katonatiszt	2	2,9	2	1,2
Háztulajdonos, magánzó	3	4,4	23	13,8
Ismeretlen foglalkozású	—	—	1	0,6
Összesen	68	100,0	167	100,0

Ha a pesti képviselőtestület tagjainak foglalkozás szerinti megoszlásából, illetve a polgárok és nem polgárok arányából arra következtethetünk, hogy tagságának mintegy egyharmada-egynegyede új szellemet képviselhetett, személyi összetételük e tekintetben kevesebb reményre jogosíthat. Igaz ugyan, hogy a régi városvezetés tagjainak, a volt választott polgároknak száma és aránya elenyésző volt — mindössze 27-en kerültek be a képviselők közé, s ez a testület tagjainak 11⁰/₀-át jelentette. (Egyébként ugyanilyen arányt tapasztalunk Budán is.) De elég sokan voltak közöttük olyanok, akiket szoros rokoni kapcsolat fűzött a régi vezetőkhez.

Korántsem akarjuk azt állítani, hogy e családi kapcsolatok teljesen meghatározóak lehettek az egyes képviselők állásfoglalására, s nyilvánvaló, hogy pl. házassági kapcsolatok esetén, e kapcsolat nem csak a beházasuló, de a befogadó családok társadalmi törekvéseit is jelzik. De annak ellenére, hogy kivételek mindig akadnak, a társadalmi-foglalkozási összetétel mellett a személyi-rokoni kapcsolatok jelentőségét sem lehet tagadni.

42 képviselőt fűztek szoros rokoni kapcsolatok a régi városvezetéshez, így a régi választott polgárokkal együtt 69-en, az egész testületnek több mint egynegyede kapcsolódott hozzájuk. Ez az arány azonban valószínűleg magasabb volt, mert mindössze 178 képviselőről (a testület tagjainak 72⁰/₀-ról) rendelkezünk valamelyes genealógiai adatokkal,⁷⁴ s ezeknél is számos esetben csak a felmenők,

⁷⁴ A genealógiai adatok forrásairól ld. a 64. sz. jegyzetet.

vagy csak a házastárs nevét ismerjük, így a családi kapcsolatok teljessége nélkül a rokonsági viszonylatok egésze nem tárható fel.

E 178 képviselő közül 69, azaz 39⁰/₁₀₀ volt tagja a régi városvezetésnek, vagy fűzték annak tagjaihoz szoros családi kapcsolatok. Az adatok említett hiányossága miatt joggal feltételezhető, hogy ez az arány a valóságban magasabb lehetett. A rokoni kapcsolatok a legnagyobb arányban az amúgy is konzervatív szellemű kézművesek és a kereskedők többségénél figyelhetők meg. Elgondolkoztató azonban, hogy a képviselőtestületben amúgy is kisebbségben levő értelmiségieknek egyharmadát is szoros szálak fűzték a választott polgárság egykori tagjaihoz, s így egy haladóbb várospolitikai potenciális képviselőinek száma még jelentéktelenebbre apad, mint amennyi a puszta számadatok alapján várható volt. S így azt is gyaníthatjuk, hogy a tíztagú választmány ajánlólistájára felvett értelmiségiek egy részét éppen e kedvező családi kapcsolatok miatt jelölték.

A képviselőtestület tagjaiból a régi választott polgárok, illetve az azokkal rokoni kapcsolatban levők megoszlása

Foglalkozási ág	Ezek közül								
	A tisztázott családi kapcsolatúak		a volt választott polgárok		a választott polgárok rokonainak		összesen		
	száma	%-a az összeshez	száma	%-a	száma	%-a	száma	%-a	
Kézműves	85	84,1	13	15,3	18	21,2	31	36,5	
Gyáros	5	50,0	1	20,0	1	20,0	2	40,0	
<i>Ipar összesen:</i>	...	90	81,0	14	15,5	19	21,1	33	36,6
Kereskedő	34	75,5	8	23,5	12	35,3	20	58,8	
Vendéglátó	7	100,0	—	—	—	—	—	—	
Tisztviselő	5	55,5	2	40,0	1	20,0	3	60,0	
Ügyvéd	16	57,1	—	—	2	12,5	2	12,5	
Egészségügy	9	60,0	—	—	6	66,6	6	66,6	
Író, tudós, költő	3	43,0	—	—	1	33,3	1	33,3	
Pap	1	20,0	—	—	1	100,0	1	100,0	
Egyéb	3	100,0	1	33,3	—	—	1	33,3	
<i>Tisztviselő, értelmiségi, szabadfogl. összesen:</i>	37	55,2	3	8,1	11	29,7	14	37,8	
Nemes	5	100,0	2	40,0	—	—	2	40,0	
Háztulajdonos, magánzó	5	45,4	—	—	—	—	—	—	
Összesen	178	72,0	27	15,2	42	23,6	69	38,8	

A nagyon töredékes, sem statisztikai feldolgozásra, sem a házassági kapcsolatokban mutatkozó társadalmi mozgásra vonatkozó következtetések levoná-

sára nem elegendő adatok⁷⁵ azt sejtetik, hogy a házassági kapcsolatokat tekintve a legzártabbnak a kézművesek, s a legmobilabbnak a kereskedők mutatkoznak.

Foglalkozási, s még inkább személyi összetétele alapján ítélve a képviselő-testület nem adhatott új irányt a városvezetésnek. Tevékenységének — határozatai, állásfoglalásai alapján való — elemzése és értékelése, bármennyire szükséges és érdekes lenne, meghaladja e tanulmány célkitűzéseit és kereteit. Tagadhatatlan azonban, hogy ha e testület és a tanács nem is értett mindenben egyet a kormánnyal — lojális maradt iránta, s többségében nem lett hűtlen a márciusi napok eszméihez, a „forradalom fővárosá”-nak hagyományaihoz. Erről tanúskodik az a tény, hogy a képviselőtestület 247 tagjából mindössze 31-en vettek részt az 1850—51-ben működő, az abszolutizmust szolgáló községtanácsban.⁷⁶

⁷⁵ A képviselőtestület 47 tagjánál tudtuk a házastárs családi kapcsolatait felderíteni. Ezek rokoni kapcsolatai a következőképp alakultak:

<i>A férj foglalkozása</i>		<i>A feleség szülei:</i>						
		Iparos	Keresk.	Értelm.	Tisztv.	Alkalm.	Háztul.	Nemes
Iparos	21	17	1		1	1	1	
Kereskedő	17	6	6		3		1	1
Gyáros	1		1					
Értelmiségi	8	2	4	2				

A pestiek és nem pestiek közötti házassági kapcsolatok a következőképp alakultak:

	<i>A férj</i>	<i>pesti</i>	<i>A feleség nem pesti</i>
nem pesti	48	34 (71%)	14 (29%)
pesti	39	28 (71%)	11 (28%)

⁷⁶ Közülük 15 régi választott polgár, 5 ezek rokona volt. Rajtuk kívül még 6 kereskedő, 3 iparos, 1 ügyvéd és 1 tisztviselő. A „továbbszolgálók” 77%-a iparos és kereskedő volt.

GESELLSCHAFTLICHES UND POLITISCHES PROFIL DER PESTER BÜRGER IM JAHRE 1848

Mangels detaillierter Bevölkerungsbestandsaufnahmen und Steuerregister können wir nur auf Grund von gelegentlichen Registrierungen auf die gesellschaftliche Zusammensetzung der Pester Bewohnerschaft des 19. Jahrhunderts schließen. Gegenstand der Untersuchung ist diesmal ein Namensverzeichnis der Wähler der Abgesandten des 1848-er Landtags, das sich aber nur auf 15 % der (arbeitsfähigen) männlichen Bevölkerung erstreckt, und außerdem dem Wahlrechtszensus entsprechend in erster Linie die obere und mittlere Schicht der Stadtbevölkerung bzw. deren im politischen Leben mehr oder weniger aktiv teilnehmenden Gruppe repräsentiert. Die Verzeichnisse ihrer Wähler enthalten ausschließlich nur die Namen der Wähler; ihre Beschäftigungen und gesellschaftlichen Stellungen mußten aus anderen zeitgemäßen oder auch zeitlich nahekommenden Quellen erschlossen werden. Ungefähr ein Drittel der Wähler waren Handwerksmeister, 10 % Händler und 18 % Amtsträger, Intelligenz oder in freier unternehmerischer Beschäftigung. Etwa ein Drittel entstammte einer Schicht, die direkter Arbeit nicht nachgingen und von ihrem Vermögen und Kapital lebten.

Mangels zeitgenössischer verlässlicher Verzeichnisse können wir nur mit annähernder Exaktheit feststellen, in welchen Verhältnis die Wähler die verschiedenen Berufsgruppen der Pester Bevölkerung widerspiegeln. Auf Grund eines Vergleichs der zeitlich naheliegenden Konskriptionen und ihrer kritischen Analyse können wir nur schätzungsweise auf die gesellschaftliche Schichtung zurückschließen. Danach darf gesagt werden, daß unter den Wählern nur die Handwerker in einem ihrem wahren Gewicht entsprechenden Verhältnis vertreten sind. Die Händler und Vertreter der Intelligenz verfügten dagegen im Verhältnis zu ihrer tatsächlichen Anzahl in viel kleinerem Maße über ein Wahlrecht. Nichtsdestoweniger sorgte das Wahlrechtsgesetz des Jahres 1848 doch dafür, daß der Kreis der im politischen Leben ein aktivere Rolle Einnehmenden erheblich erweitert wurde, sodaß die Zusammensetzung der Wähler sich stark veränderte, in erster Linie zugunsten der Intelligenz und der Freiberuflichen. Deren Wirkung im städtischen Leben zeigte sich nicht so sehr bei der Ämtererneuerung, als vielmehr in der Zusammensetzung der Vertretervereinigung, die berufen war, die Arbeit des Rats zu kontrollieren.

PEST A NEGYVENNYOLCAS FORRADALOM
SZEPTEMBERI FORDULATÁNAK KEZDETÉN

1848 szeptemberének elején új fejezet nyílik a magyar forradalom történetében, s ez új fejezet első mondatait a Habsburgok róják fel a történelem lapjaira. Az indítékot pedig ehhez az adja nekik, hogy — hála az előző hónapok folyamán érvényesített taktikájuknak (amelyet még a birodalomrengető márciusban dolgoztak ki, s amelynek a lényege az volt, hogy a többfrontos harc elkerülése végett mindaddig kesztyűs kézzel kell bánniok Magyarországgal, ameddig fölébe nem tudnak kerekedni az uralmuk épségét fenyegető többi forradalmi mozgalomnak — kivált a leghevesebbnek, az észak-olaszországinak —, s csak, ha ez megtörtént, akkor szabad majd megkísérelniök, akkor viszont már halogatás nélkül napirendre is kell tűzniök a magyar forradalommal való leszámolást) — a mérleg — ha előbb talán nem is — augusztusban immár határozottan az ő oldalukra billen.

A helyzetet ugyanis ekkor az egyik póluson az jellemzi, hogy a Magyarországon áprilisban hivatalba lépett liberális Batthyány-kormányt alapjában véve még mindig lenyűgözve tartják azok az illúziók, amelyeket tagjainak legtöbbje táplál — s táplál megannyi kudarc ellenére is — az uralkodóház iránt, a másik póluson ellenben az, hogy a császári csapatok, miután június derekán vérbe fojtották a prágai Habsburg-ellenes felkelést, július utolsó hetében erőik javarészenek összpontosításával eldöntő vereséget mérnek a lombardiai szabadságharcosokra s augusztus 6-án az olasz szabadságmozgalom szívét, a márciusban felszabadult Milánót is újból kezükbe kaparintják. Ami pedig a közbülső frontot, a szűkebb értelemben vett Ausztriát illeti: az uralkodóháznak ekkorra itt is sikerül tetemesen megszilárdítania állásait, amennyiben sikerül ellenfeleinek táboráról leválasztania, sőt egyenesen a maga oldalára is vonnia az osztrák burzsoáziát, kihasználva, hogy ez az osztály, míg ki nem vívta a feudális kötöttségek felszámolását és saját képviselőinek a birodalom kormányzásában való néminemű részeltetését, kész volt ugyan élére állni az abszolutizmus elleni küzdelemnek, mióta azonban a márciusi forradalom jóvoltából elérte céljait, azóta éppen tulajdon márciusi fegyvertársaiban, a törvény előtti egyenlőség mellé a korábbinál nagyobb darab kenyeret is követelő bécsi munkástömegekben meg az osztrák ipar és kereskedelem érdekeit semmibe vevő magyar és olasz szeparatistákban kezdi felfedezni legfőbb ellenlábásait s ennek megfelelően kezd arra a következtetésre jutni, hogy harcolnia most már elsősorban emezek ellen kell, ebben a harcban viszont segítséget már elsősorban éppen attól a Habsburg-hatalomtól remélhet, amely ellen márciusban még emezekkel együtt szállott síkra.